

Araştırma Makalesi / Research Article

1960'LI YILLARDA İSLAMCILIĞIN ZİHİN HARİTASI: “MİLLİ OLANI” REVİZE ETME ÇABASI*

Güven Gürkan ÖZTAN**

Öz

Türkiye’de İslamcılık, Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinden itibaren farklı aşamalardan geçmiştir. Devleti kurtarma reçetelerinden biri olarak ortaya çıkan İslamcılık, tek parti döneminde siyasal alandan çekilmek durumunda kalmıştır. Demokrat Parti’nin iktidara gelmesini takip eden süreçte İslamcı aktörler kendilerini daha çok kültürel meseleler üzerinden ifade etmiş, politik etki kapasiteleri ise sınırlı kalmıştır. Buna karşın ideolojik kristalleşmenin yaşandığı 1960’lı yıllar İslamcılık için politik ve kültürel manada bir dönüm noktası olmuştur.

Bu çalışma, 1960’ların İslamcı süreli yayınlarındaki temel sosyo-politik tartışmaları tematik olarak inceliyor. Dönemin İslamcılığının kendini sağ siyasi yelpazenin içinde tanımladığı ve bu yelpazenin içindeki ittifaklar silsilesine dayanmak kaydıyla “milli olanı” İslami motifleri öncelikle yeniden inşa etmeyi hedeflediğini iddia ediyor. Öncelikle İslamcılığının sağ siyaset ile kurduğu ilişkinin seyrine odaklanılıyor. İkinci olarak uluslararası gelişmeler ışığında, İslamcılığın ümmet vurgusunun, ulusu aşan bir aidiyet formu olarak içselleştirilmesinden ziyade jeostratejik-pragmatik bir düzlemde öne çıktığı ileri sürülüyor. Bir diğer alt başlıkta, dönemin öne çıkan temalarından biri olan kalkınmanın İslamcı dergilerdeki yansımaları inceleniyor; “manevi kalkınma” temasının ortaya çıkış serüveninden söz ediliyor. Son olarak İslamcı yazarların solun kültürel hegemonya kurma çabasına cevap vermek için edebiyat ve sanat alanlarını kapsayacak şekilde geliştirdikleri önerileri irdeleniyor.

Anahtar Kelimeler: İslamcılık, Manevi Kalkınma, Sağ Siyaset, Ümmetçilik, Kültürel Hegemonya.

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.

There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Doç. Dr., Öğretim Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, (guven.oztan@istanbul.edu.tr), (Orcid: 0000-0001-6752-1191).

THE MENTAL MAP OF ISLAMISM IN THE 1960s: THE ATTEMPT TO REVISE “WHAT IS NATIONAL”

Abstract

After its emergence as an ideological prescription to salvage a state in crisis, Islamism in Turkey has gone through various stages since the last decades of the Ottoman Empire. During the single-party period, it had to withdraw from the political sphere. Following the coming of the Democrat Party to power, Islamist actors expressed themselves mostly through cultural issues while their capacity of political impact remained limited. It was, however, the ideological crystallization in the 1960s that became the political and cultural turning point for Islamism in Turkey.

This study thematically examines the major socio-political discussions published in Islamist journals throughout the 1960s. Islamism of that period defined itself within the right-wing political spectrum and, by remaining within the range of that spectrum, aimed to reconstruct “what is national” along with the priorities of Islamic motives. This research particularly focuses on the trajectory of Islamism’s alliances with the right-wing politics. Another argument is that the emphasis of Islamism on “ummah” stems from a geostrategic-pragmatic plane rather than being the result of the internalization of an extra-national form of belonging. In addition, this work also analyzes “development” as one of the prominent concepts of that era and the course in which the term of “spiritual development” emerged. Lastly, this study looks at the prescriptions, which involve the fields of literature and art, of Islamist authors in their endeavor to respond the left’s efforts to build cultural hegemony.

Keywords: *Islamism, Spiritual Development, Right-wing Politics, Ummahism, Cultural Hegemony.*

Giriş

1950’li yıllar boyunca İslam’ı siyasal bir dil olarak yeniden kurma ve bilhassa kültürel alanda canlandırma faaliyeti muhafazakâr sağ çevrelerde hız kazanmıştır. Bu durum şüphesiz Demokrat Parti’nin (DP) iktidara gelmesi ve dini kesimlere belirli bir özgürlük alanı açmasıyla yakından ilişkilidir. DP bir yandan İslami aktörleri partinin siyasal nüfuzu altına almaya çalışmış diğer yandan da köktenci nitelikler arz eden kimi İslamcı eğilimleri pasifize etmeyi denemiştir. Örgütlenme ve yayın faaliyetini arttıran İslamcı gruplar ise kendilerine kültürel alandan ideolojik mücadele çizgisine evrilen bir yol haritası çizmiştir.¹ Kentli ve seküler bir ittifakın neticesi olan 27 Mayıs askeri darbesi bu süreci kesintiye uğratmış ve İslamcılar kısmi bir geri çekilme dönemine girmiştir. Darbeyi izleyen günlerde oluşan politik ortam, sol/sosyalist eğilimli politik aktörlerin kamusal tartışmaları belirleme gücünün nispeten artması ve seküler-milliyetçi karakteri belirgin bir toplumsal dalganın yükselişi sözü edilen geçici geri çekilmenin temel nedenleri arasındadır.² Ancak kısa bir süre sonra

1 Resul Türk, “Türkiye’de Siyasal İslam’ın Örgütlenme Faaliyetleri”, *Akademik Hassasiyetler Dergisi*, C. 2, S. 3, 2015, ss. 114-116.

2 Bu geri çekilmeyi mutlak manada düşünmemek gerekir. Örneğin 1960 öncesinde yayımlanan

İslamcı yazarlar, solun ideolojik ve kültürel hegemonya³ kurma çabasına karşı milliyetçi-muhafazakâr kanatla birlikte harekete geçmişler, örgütlenme ve yayın faaliyetlerine yeniden hız vermişlerdir.

1960'lı yılları, İslamcı siyaset açısından 1961-65 ve 1965-70 olmak üzere iki ana döneme ayırmak mümkündür. 27 Mayıs etkisinin sürdüğü ve CHP'nin başını çektiği hükümetlerin iktidarda olduğu ilk dönemde daha ziyade savunmacı bir niteliğe bürünen İslamcılık⁴, milliyetçi-muhafazakâr aktörler ve söylemle anti-komünizm temelinde kurduğu ortaklığı politik bir zırh olarak kuşanmıştır. Dini motifleri kampanyasında kullanmaktan çekinmeyen Demirel liderliğindeki Adalet Partisi'nin⁵ (AP) 1965 seçimlerinden galip çıkması ve hükümeti tek başına kurması ile başlayan ikinci dönemde ise iktidarla yakın ilişki tesis etme⁶ ve İslamcı argümanların altını daha fazla çizme eğilimi baş göstermiştir. Bu süreçte hem doğrudan iktidar değişikliğinin sağ siyasette yarattığı ivme hem de dolaylı olarak İslam ülkelerinde yaşanan düşünsel ve siyasal gelişmeler etkilidir. Türkiyeli İslamcılar, özellikle 1960'ların ortalarından itibaren İslam dünyasında belirginlik arz eden siyasal İslam dalgasından etkilenmeye başlamıştır.⁷ Çeviri faaliyetlerinin hız kazanması sözü edilen sürecin önemli bir parçasıdır. Bu ikinci dönem aynı zamanda İslamcı entelektüellerin sol/sosyalist yazarların dolaşıma soktuğu anti-emperyalizm, anti-kapitalizm, planlı kalkınma, ABD karşıtlığı temalarıyla yüz yüze gelme ve onlara alternatif üretmeye çalışma dönemidir.

1960'ların İslamcı entelektüellerini etkileyen bir dizi ulusal ve uluslararası politik faktör söz konusudur. Uluslararası ölçekte en dikkat çekici gelişmeler,

Sebilürreşad, *Hilâl* gibi dergiler 27 Mayıs askeri darbesinden sonra çıkmaya devam ederler. Ancak birkaç istisna dışında (Bkz. *Sebilürreşad*, "İlahi Kanunlar Şaşmıyor", C.13, S.310, Haziran, ss. 146-153) bu dergilerde doğrudan darbe sürecini konu alan yazı bulmak çok zordur, daha çok günlük gazetelerde yayımlanan haberlerin aktarılmasıyla yetinilmiştir.

- 3 Marksist düşüncede kültürel hegemonya kavramı, yönetici sınıfın çeşitli araçlarla toplumun algılamalarını, inançlarını, değerlerini manipüle ederek kendi dünya görüşünü bir norm olarak kabul ettirmesidir ve kavram bu haliyle Gramsci'nin fikirlerinden ilhamla geliştirilmiştir (bkz. Antonio Gramsci, *Hapishane Defterleri: Felsefe ve Politika Sorunları: Seçmeler*, çev. Adnan Cemgil, Belge, İstanbul, 2014, s. 352). Bu çalışmada ise kültürel hegemonya ifadesi, kültürel olarak çeşitlilik arz eden bir toplumda bir siyasi aktörün ya da grubun toplumun düşünme ve algılama biçimlerini şekillendirme ve alternatif bakış ve düşünme biçimlerini sınırlandırma faaliyeti olarak ele alınmıştır.
- 4 CHP'li hükümetlerin tek parti dönemi laiklik uygulamalarına dönmediği, bu dönemde çok sayıda yeni caminin ve İmam Hatip Okulunun (İHO) açıldığı, Diyanet'in bütçesinde kısmi bir artış yapıldığı ifade edilmelidir. Gareth Jenkins, *Political Islam in Turkey*, Palgrave Macmillan, New York, 2008, ss. 126-127. Bununla birlikte İslamcı dergiler, sözü edilen ilk dönemde Nurculuk, din görevlilerinin nitelikleri ve benzeri konularda din karşıtı olarak değerlendirdikleri kimi vekillerin beyanatlarına sayfalarında cevap vermişlerdir. Örneğin Diyanet İşleri'nin bütçesi görüşülürken din adamlarının nitelikli olmadığı eleştirisini yapan Osman Şefik İnan'ı *Hilâl* ağır bir dille eleştirmiştir. Bkz. *Hilâl*, "Şefik İnan'a Cevap", C.3, S.32, Ekim 1962, ss. 17-18.
- 5 Jenkins, *a.g.e.*, s. 128.
- 6 Heinz Kramer, *A Changing Turkey: The Challenge to Europe and the United States*, Brookings Institution Press, Washington D.C, 2000, ss. 63-64.
- 7 Banu Eligür, *The Mobilization of Political Islam in Turkey*, Cambridge University Press, New York, 2010, ss. 61-62.

anti-kolonyal mücadeleler ve Suudi Arabistan'ın başını çektiği "İslam Birliği" kurma çabalarıdır. Türkiyeli İslamcılar için iki kutupluluğun sınırlarını esnetme çabası özellikle bağımsızlığına kavuşan eski sömürlere dair umutlarla birleşmiştir. Yeni kurulanlar başta olmak üzere İslam ülkelerini bir çatı altında toplama fikri, reel politik kaygılarla Batı kutbunda yer almış olmanın külfetinden bir kurtuluş olarak tahayyül edilmiş, böylece anti-komünizm ve geleneksel Batı şüpheciliğinin birlikte akabileceği bir mecra bulunmak istenmiştir. Yerel/ulusal düzeyde ise işçi sınıfı hareketi ve öğrencilerin politik mobilizasyonu üzerinden berraklaşan "toplumsal uyanışa" dair kaygılar belirleyici olmuştur; bu da, dönemin İslamcı yazarlarının reaksiyoner temeldeki milliyetçi-muhafazakâr çizgiden tam manasıyla kopmamasına neden olmuştur.

Politik kristalleşmenin yaşandığı 1960'lı yıllarda İslamcılık genel hatlarıyla iki boyutlu bir strateji izlemiştir. İlk boyut, sağ siyasetin şemsiyesi altında kalarak en güçlü merkez sağ aktör ile irtibatlanmak ve Türk milliyetçiliğinin muhafazakâr sağ yorumunu kabullenmek; ikinci boyut ise İslamcı aktörler arasındaki görüş ve yorum farklılıklarının bir iç çatışmaya dönüşmesini engellemek ve bilhassa kültürel-edebi zeminde yayıncılık faaliyeti aracılığıyla yeni ortaklıklar kurmaktır. Bu genel çerçeve içinde İslamcı grupların büyük bir bölümü, 1950'lerde nasıl CHP'ye karşı DP'yi desteklemişlerse 1960'lar boyunca da AP'yi desteklemeyi tercih etmişler ve bilhassa 1965 sonrasında "sağ" sıfatını benimseyerek siyasi yelpazede konumlanmışlardır. Bir diğer yandan da çeşitli İslamcı dergi ve gazeteler etrafında örgütlenme, İslami meseleleri tartışma ve politik gündeme müdahale etme yolunu yeğlemişlerdir. Dönemin İslamcı süreli yayınları, İslamcı siyasetin genel tartışma başlıkları hakkında bilgi vermesinin yanı sıra bahsi geçen stratejinin pratikteki izdüşümüne dair bazı veriler sunması açısından da dikkate değerdir. Bu yayınların bir kısmı İslam tarihine, menkıbelere ve dini yaşama dair yorum ve haberlere odaklanırken bir diğer kısmı, daha ziyade kültürel ve aktüel-politik meselelere yer vermiştir. İslam Peygamberinin hayatı, ahlâk bilgisi, kötü alışkanlıklardan uzak durma, çocuklara ve gençlere dini nasihatler gibi temalar ise sözü edilen yayınların tümünde benzerlik arz eder.

1960'ların İslamcı dergilerinde yazar kadrosu açısından görece bir çeşitliliğin olduğu yadsınamaz. Bu dönemde ikinci kuşak diyebileceğimiz İslamcı entelektüellerin ağır bastığı yayınlar kadar resmi din görevlilerin ya da gayri resmi dini önderlerin katkı sunduğu yayınlar da vardır. Örneğin İhsan Babal'nın sahibi olduğu *İslâm Düşüncesi* ve Sezai Karakoç'un omurgasını belirlediği *Diriliş* ilk kategoriye dahil edilebilecek bir çabanın ürünüdür. Her iki dergi de hem önemli İslamcı kalemler için bir buluşma zemini olmuş hem de İslamcı literatürü zenginleştirmiştir. İslamcı çevre, özellikle *Diriliş*'te T. S. Eliot, Paul Hazard, Kierkegaard, John Perse gibi yazarlardan yapılan çevirilerle Batı kaynaklı felsefi metinlerdeki modernite ve pozitivizm eleştirileriyle tanışmıştır.⁸

8 Metin Gürkan, "Seventh Son of the East: Sezai Karakoç an His Doctrine of Revival", *Turkish Studies*, 16: 1, April 2015, s. 4.

Türkiye Din Görevlileri Federasyonu Başkanı İsmail Coşar'ın genel yayın yönetmeni olduğu *Hakses* (1965) yukarıda sözü edilen ikinci kategoriye örnek oluşturur. *Hakses*'te özellikle müftüler, müezzinler ve diğer Diyanet görevlileri yazmıştır. İmam Hatip Okulları mezunları 1960'larda *İslam'ın İlk Emri Oku* (1961) ve *Tohum* (1963), İslam Enstitüleri mezunları da *İslam Medeniyeti* (1967) gibi yayımlarla dergicilik faaliyeti başlatarak kültür ve politika gündemine dahil olmuştur.⁹ *Yeni İstiklâl*, *Sebilürreşad*, *Büyük Doğu* ve *Hilâl* gibi yayınlarda ise M. Şevki Eysi, Hasan Basri Çantay, Muhammed Hamidullah, İsmail Kazdal başta olmak üzere İslamcı yazarları, din görevlilerini, milliyetçi kimliğiyle ün kazanmış yazarları ve hatta AP'li siyasetçileri görmek mümkündür. 1960'larda İslam'ı komünizme panzehir olarak betimleyen milliyetçi derneklerin¹⁰ sözcüleri de zaman zaman bu dergilere yazı göndermiştir. Sözü edilen durum İslamcılık ile milliyetçi-muhafazakâr siyasetin 1960'lardaki iççeliğini anlatmaktadır.

Bu çalışma, İslamcılık üzerine yapılan akademik araştırmalarda görece az çalışılmış bir dönemi birincil kaynaklar eşliğinde ve belirli kavramlar etrafında ele alıyor.¹¹ 1960'ların İslamcı süreli yayınlarındaki temel sosyo-politik tartışmaları tematik olarak inceliyor. Teoloji üzerine kaleme alınmış metinleri ve çeviri makaleleri ise incelemenin dışında tutuyor. 1960'ların İslamcılığının kendini sağ siyasi yelpazenin içinde tanımladığı ve bu yelpazenin içindeki ittifaklar silsilesine dayanmak kaydıyla "milli olanı" İslami motifleri önceleyerek yeniden inşa etmeyi hedeflediğini iddia ediyor.¹² Bu özelliğiyle hem Osmanlı'nın son döneminde devleti kurtarma ve ıslahat reçetesi olarak ortaya

9 İmam hatip okulları mezunlarının çıkardığı dergiler politik-kültürel tartışmaların yanı sıra hem ülkedeki İHO'ların faaliyetleri hakkında bilgi vermiş hem de mezunların taleplerini sayfalarından duyurmuştur. AP iktidarı döneminde hükümetten beklentilerin arttığı ve İHO mezunlarının üniversiteye girme talebinin yükseldiği gözlenmektedir. Bkz. Kerim Aytakin, "Üniversite Hakkımız", *Tohum*, C.3, S.34, Kasım 1968, ss. 22-23.

10 Feroz Ahmad, "Politics and Political Parties in Republican Turkey", *Turkey in the Modern World* (Ed. Reşat Kasaba), Vol:4, Cambridge University Press, 2008, s. 246.

11 İslamcılığın Türkiye'deki genel seyrini araştıran metinlerde 1960'lı yıllardan genellikle çok kısa bahsedilir. Bu dönemin anti-komünizme angaje olma ve çeviri faaliyetleri vasıtasıyla başka Müslüman gruplarla ve politik İslam ile tanışma evresi olduğunu belirtmekle yetinilir. Örneğin Ahmet Çiğdem, "İslamcılık ve Türkiye Üzerine Bazı Notlar", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, (Ed. T. Bora ve M. Gültekinil) C.6, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005; Gencay Şaylan, *Türkiye'de İslamcı Siyaset*, Verso Yayıncılık, Ankara, 1992; Burhanettin Duran, "Cumhuriyet Dönemi İslamcılığı: İdeolojik Konumları, Dönüşümü ve Evreleri", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık... Milli Görüş üzerine yazılan çalışmalarda ise 1960'ların İslamcılığı Milli Nizam Partisi'nin kuruluş sürecine giden yola odaklanılarak anlatılır. İslamcılığın temel sorunsallarını analitik bir perspektiften ele alan kimi önemli siyaset bilimi çalışmalarında da çoğunlukla bu makaleden farklı yöntemler kullanılmış ve birincil metinlere nadiren başvurulmuştur. Örneğin Menderes Çınar, *Siyasal Bir Sorun Olarak İslamcılık*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2005. Bununla birlikte, 1960'ların İslamcı ajandasında da yer tutan kimi sembollerin müstakil olarak ele alındığı çalışmalar mevcuttur. Örneğin. M. İnanç Özekmekçi, "Türk Sağında Ayasofya İmgesi", *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri* (Ed. İ. Kerestecioğlu ve G. G. Öztan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2012,*

12 Bu bahiste Osmanlı'nın son döneminde ortaya çıkan İslamcılığın milliyet kavramını genellikle "İslam milleti" manasında kullandığını ve İslamcılığın cumhuriyet döneminde de Osmanlı millet sisteminden beslenen bir millilik algısına sahip olduğu not edilmelidir.

çıkan İslamcılıktan farklı olduğu hem de bilhassa 1970'lerin ikinci yarısında yükselişe geçen ümmet referanslı İslami canlanmadan ayrıldığı ileri sürülüyor. Çalışmanın ilk odak noktasını İslamcılığının sağ siyaset ile kurduğu ilişkinin seyrini anlamak oluşturuyor. Sonrasında İslamcılığın ümmet vurgusunun, ulusu aşan bir aidiyet formu olarak içselleştirilmesinden ziyade jeostratejik-pragmatik bir düzlemde öne çıktığı iddia ediliyor. Bir diğer alt başlıkta, 1950'li ve 1960'lı yılların popüler başlıklarından biri olan kalkınma fikrinin İslamcı dergilerdeki yansımaları inceleniyor; "manevi kalkınma" temasının ortaya çıkış serüveninden söz ediliyor. Son olarak İslamcılığın solun kültürel hegemonya kurma çabasına cevap vermek için edebiyat ve sanat alanlarını kapsayacak biçimde formüle ettiği önerileri irdeleniyor.

1. 1960'ların İslamcılığının Sağ Siyaset İçindeki Konumu ve Anti-komünizm

1940'ların ikinci yarısından itibaren belirginleşen milliyetçi-muhafazakâr çizgi, Türk sağının farklı akımlarını aynı potada buluşturan esnek ama sağlam, eklektik ama etkili ideolojik-bir söylemsel çerçeve inşa etmiştir. Bu çerçevede İslam, önce "milli ahlâkın" temel unsuru haline getirilmiş, daha sonraları ise "milli ethos"un yapıtaşı olarak tescil edilmiştir. Milliyetçi ve İslamcı entelijansiyanın politik sosyalizasyonu, milliyetçi-muhafazakâr söylemin içselleştirilmesi sürecine tabi olmuştur ve tam da bu nedenle sağ entelektüeller uzun bir süre müşterek politik gramere uygun bir biçimde kendi kanaatlerini ifade etmişlerdir.

Çok partili hayatta İslamcılık, 1970'lerin ikinci yarısında açıkça ümmetçi bir istikamete meyledene dek sözü edilen milliyetçi-muhafazakâr politik çizgiye destek olmuş ve onu güçlendirmiştir. Necip Fazıl Kısakürek, Kadir Mısırlıoğlu ve Nuri Pakdil gibi anti-komünizme angaje olan yazarların başını çektikleri ya da içinde yer aldıkları yayınların bu süreçte önemli roller üstlendiği, özellikle Kısakürek ve Nurettin Topçu'nun İslamcılık ile milliyetçilik arasında köprüler kurduğu görülmektedir.¹³ Bu dönemin İslamcılığı, Bora'nın ifadesiyle "anti komünist seferberliğin hizmetinde, etno-dinsel topluluğu (toplulukları) koruma refleksi etrafında biçimlenmişti[r]".¹⁴ Hal böyleyken İslamcı yazarların kendilerini açık ya da örtük bir biçimde sağ siyasetin içinde tanımlaması şaşırtıcı değildir. 1960'ların başında İslamcı dergilerde sağ siyaset adına söz alanlar, Cevat Rifat Atilhan örneğinde olduğu gibi DP döneminde İslamcı siyasetin içinde etkili olan isimlerdir. Onları harekete geçiren ise 27 Mayıs sonrasında solun "taarruza geçmesi", sosyalist fikirlerin gençler arasında yaygınlaşması buna karşılık sağ cenahın "ölüm sükutu" içerisinde olmasıdır.¹⁵

13 Bkz. Gökhan Çetinsaya, "İslamcılıktaki Milliyetçilik", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, (Ed. T. Bora ve M. Gültekingil) C. 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 420-451. Funda Çoban, "İslamcılığın Fikri Taşyıcısı Olarak Türkiye Siyasi Hayatında Necip Fazıl", *Mülkiye Dergisi*, 39 (3), 2015, ss. 59-87.

14 Tanıl Bora, *Türk Sağının Üç Hali*, Birikim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 130.

15 Cevat Rifat Atilhan, "Tehlikeli Hareketler", *Hilâl*, C.2, S.23, Ocak 1962, s. 3.

Türkiye siyasetinde politik aktörlerin kendilerini "sağda" ya da "solda" tanımlamalarının tarihi görece yenidir. CHP ve karşıtları üzerine kurulu siyasi denklem, 27 Mayıs askeri darbesi sonrasında yeni politik öznelerin oluşmasıyla değişmeye başlamış, Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) kurulmasıyla farklı bir boyut kazanmıştır. Bu atmosferde CHP'nin kendini "ortanın solunda" tanımlayan ani ve de parti içinde tartışmalara neden olan hamlesi¹⁶, politik koordinat belirleme ihtiyaç ve baskısının bir ürünü olmakla birlikte rakiplerini de bu doğrultuda pozisyon almaya zorlamıştır. Sözü edilen gelişmeleri dikkate alan Taşkın, sağcılık sıfatının kabul edilmesinin başlangıçta DP-AP çizgisinin asli bir tercihi olmadığını ifade eder.¹⁷ Demirel'in, CHP'nin tavrı sonrasında AP'nin siyasi yelpazenin sağında bulunduğunu ilan etmek zorunda kaldıklarını söylemesini de buna kanıt olarak gösterir.

1965-1970 dönemine gelindiğinde İslamcı yazarlar sağ siyaseti tanımlama konusunda 1960'ların ilk yarısına oranla daha aktif bir pozisyon üstlenmişlerdir. Sağ ve sol politik ayrımını kutsal metinlere referansla temellendirme ve dini yorumu güncel siyasetteki cepheleşmeye uyarlama denemeleri sıklaşmıştır.¹⁸ Kimi İslamcı entelektüeller arasında sağ siyasetin köşe taşlarının belirlenmesinin bir zaruret olduğu düşüncesi ağırlık kazanmaktadır. Söz konusu çaba milliyetçi-muhafazakâr çizgiyi dışlamayan ancak İslam'ı merkeze alan bir teşebbüstür:

*"Sağcılığın tarifini yapma zamanı gelmiştir dedik! [Sağcılık] Muhtelif rivayetlerin, bir müstakil maksudu olamaz, bu düşünüş akla ve izana muhaliftir, kendi kendini aldatmaktır. Sağcılığa, buraların ve ötelere hesabını veren bir hüviyet kazandırılmalıdır. Bu hüviyet de tek kelime ile ifade edilir, İslam... Çünkü sağcı tabirini ilk defa Allah'ın kelamı olan Kur'an-ı Kerim kullanmıştır. Müslüman olmadıktan sonra sağcılık iddiasında bulunmak abestir. Sağcılığa hakiki hüviyetini kazandırmak için onu mutlaka İslam'ın mahiyetine vermek lazımdır."*¹⁹

Sağcılık ile İslam'ın bu şekilde bir araya getirilmesine itirazlar yükselmiş olacak ki Kazdal aynı konuda bir yazı daha kaleme almak durumunda kalır ve sağcılığın en büyük talihsizliğinin, birbirleriyle aynı potada düşünülemez yorum ve inançların sağcılık adı altında toplanması olduğunu ileri sürer. Kazdal, solcuların da bu karışıklıktan yararlanarak sağcılığı kapitalizm, liberalizm, faşizm gibi ideolojilerle bir tutmaya gayret ettiklerini iddia eder. Halbuki Kazdal'a göre "sağ teslim olunacak ölçüler manzumesidir. İltizam edilecek ve tarafgirliği yapılacak bir mefhum değil!"²⁰

16 Bkz. Özkan Ağaş, "Ortanın Solu: İsmet İnönü'den Bülent Ecevit'e", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Sol*, (Ed. M. Gültekinil) C.8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 194-261.

17 Yüksel Taşkın, "Türkiye'de Sağcılık", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler*, (Ed. T. Bora ve M. Gültekinil) C.9, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 462-463.

18 Bkz. İlahi Işık, "Sağcı Solcu", C.4, S.79, Ocak 1970, ss. 6-7. Bu çabanın 1960'lardaki erken bir örneği için bkz. Enver Tuncalp, "Sağcı ve Solcuların Kur'an'da Yeri", *İslam*, C.6, S.63, Aralık 1962, s. 82.

19 İsmail Kazdal, "Komünizm Kapıya Dayandı", *Hilâl*, C.5, S.54, Ağustos 1965, s. 3.

20 İsmail Kazdal, "Sağ ve Sağcı", *Hilâl*, C.5, S.58, Haziran 1966, s. 6.

Ortanın solu/merkez sol ve merkez sağ gibi kavramların kullanımı yaygınlaştıkça, bu siyasi konumlanışı temsil edenlerin dışında kalan siyasi aktörlerin “aşırı cereyanlar” olarak tanımlanması hız kazanmıştır. Gerçekten de “aşırı sol” ve “aşırı sağ” betimlemeleri, özellikle toplumsal mobilizasyonun ve ideolojik rekabetin görünürlük arz ettiği 1960’ların ortalarından itibaren, hem merkez siyaset ve ona yakın kanaat önderleri tarafından hem de ideolojik kutuplaşmanın sözcüleri tarafından yüksek sesle dillendirilmeye başlamıştır. Milli devletin ve parlamenter demokrasinin “aşırı cereyanlar”dan korunması gerektiğine dair resmi tez, muhafazakâr isimlerin demokrasinin özünde maneviyatçı olduğu argümanı ile desteklemiştir.²¹ Buna göre dinsiz bir toplumda demokrasi kalıcı olamaz.²² Din - demokrasi ilişkisine dair genellikle ABD tipi bir “uzlaşmayı” savunan milliyetçi-muhafazakâr siyaset, “aşırılığı” sol akımlarla özdeş görmüş ve mezkûr sıfatı sağ siyasi aktörlere yakıştırmaktan kaçınmıştır. 1960’lı yıllarda “aşırı sağ” betimlemesinin sosyalistlerin kendilerini aklamak için öne sürdüğü bir tabir olduğu fikri sağın farklı katmanlarında egemen olan bir görüştür. Dönemin İslamcı dergilerinde de bu eğilimin örneklerini görmek mümkündür:

“Görülüyor ki; ‘Aşırı Sağ’ ve ‘Aşırı Sol’la mücadele derken, en basit komünist ayak oyunlarına aldanarak, gaye ve maksadı bütün medenî Batı ülkelerinde tescil edilmiş ‘SAĞ’a vurmaya kalkmayalım. Sol ne kadar cemiyetlerin solaklığı ise Sağ da onların ‘Sağlığı’ ve ‘Sağlamlığıdır’. Bugün memlekette esmekte ve estirilmekte olan ‘Sol’ felaketini görmezlikten gelip de sağ, sağ diyerek ona yüklenmeye çalışmak, ancak ve ancak komünistlerin ekmeğine yağ süreceğini asla hatırdan çıkarmayalım.”²³

Birçok İslamcı yazar için sağın şemsiyesi altında kalmak somut bir zaruretten kaynaklanır. O zaruret komünizme karşı durmaktır.²⁴ Solun “ilerici – gerici güçler” sınıflandırmasını reddeden²⁵, “gericilikle mücadele” söyleminin komünistlere ait olduğunu iddia eden²⁶ İslamcı yazarlar, komünizmi ve tarihsel materyalizmi Türk milliyetçileri ile maneviyatçıların ortak düşmanı olarak ilân etmiştir.²⁷ Bu şartlar altında “Allah’ın ismi ve emirleri üzerinde birleşmekten”²⁸ ve “birlikte mücadeleden” başka bir seçenek yoktur²⁹; milliyetçi-mukaddesatçı kesim içindeki ayrılıklar, kırgınlıklar bir yana bırakılmalıdır.³⁰ Sözü edilen “birlikte mücadele” çağrılarının Soğuk Savaş denklemine ABD ve NATO

21 Ali Fuat Başgil, “Demokrasi Maneviyatçıdır”, *Hilâl*, C.4, S.41, Temmuz 1963, ss. 16-17.

22 Afife İffet, “Demokrasi ve Din”, *Tohum*, C.1, S.3, Aralık 1963, s. 25.

23 Zeki Metiner, “Aşırı Sağ ve Sol Cereyanlar”, *Hakses*, Yıl: 1, S.6, Haziran 1965, s. 17.

24 Özellikle 1960’ların ilk yarısında CHP’nin sol akımlara karşı etkin bir mücadele yürütmediği fikri sözü edilen “zarureti” tescil eden bir gelişme olarak değerlendirilmiştir.

25 Örneğin bkz. Kemal Kuşçu, “Demokrasi ve İlericilik-Gericilik”, *Sebilürreşad*, C.14, S.327, Ekim 1961, ss. 28-29.

26 Kemaleddin Nomer, “Gericilikle Mücadele ve Arkası”, *Hilâl*, C.4, S.46, Mayıs 1964, s. 3 ve 5.

27 Necati Tamer, “Düşmanımızı Tanıyalım, O’na Savaş Açalım”, *Hilâl*, C.2, S.24, Şubat 1962, s. 10.

28 Nail Papatya, “Birlik Olalım Fakat Nasıl?”, C.6, S.71, Haziran 1967, s. 7.

29 Semahaddin Cem [Kerestecioglu], “Komünizme Karşı Maneviyat ve Milliyet”, *Hakses*, Yıl: 2, S.17, Mayıs 1966, ss. 8-9.

30 Tahir Büyükkörükçü, “Çileli Bir Dünyada Yaşıyoruz”, *Hakses*, Yıl: 4, S.41, Mayıs 1968, s. 3.

tarafından desteklendiği de ileri sürülebilir. ABD yönetimi aynı dönemde Türkiye'de komünizm tehdidi olduğunu düşünmekte ve İslam'a, komünizmle savaşta ideolojik bir misyon yüklemektedir.³¹ İslamcı yazarların, inanç ve devlet yönetimi boyutuyla İslam'ın sosyalizmi kesin surette reddettiğini savunması³² bu "misyonu" kuvvetlendiren bir faktördür.

Dönemin İslamcı dergileri ile doktriner milliyetçi yayınları, söz konusu sol akımlar ve sosyalist devletler olduğunda benzer bir içerik ve üslupta buluşurlar. Komünizmi "veba"³³, "psiko-sosyal bir hastalık"³⁴ ya da "insanlık aleminin baş belası"³⁵ olarak nitelendirmenin, Rus-Çin katliamları ve kızıl emperyalizm anlatısını³⁶ kolektif mazlumluk mitini güçlendirecek şekilde tekrarlanan milliyetçi metinlerdeki ifadelerden pek bir farkı yoktur. Bu tespiti sol-seküler akımları beslediği düşünülen maddi ve manevi şartlar bağlamında yinelemek de olasıdır. Esas meselenin tatmin edilmemiş dini-manevi ihtiyaçlar olduğu iddiası³⁷ İslamcı dergi yazarlarının tümünde karşımıza çıkar. Örneğin Sinop Müftüsü İsmet Selim, komünistlerin iktisadi, siyasi ve manevi çöküntüden nemalandıklarını ileri sürer. Ona göre bu üç alanı, manevi alandan başlamak kaydıyla güçlendirmek elzemdir.³⁸ "Müslüman Türk ruhunu" yakalama, "özüne dönme" çağrıları da milliyetçi-muhafazakâr politik aktörlerin metinleriyle İslamcı dergilere dahil olur.³⁹ Dini, manevi çöküntünün ilacı olarak tarif eden yazarlar için İslam'ı öğrenmek/öğretmek hem iyi bir mümin olmanın hem de komünizmle mücadelenin ön şartıdır. Nesli/gençliği kurtarmak ya da yeni bir nesil/gençlik yetiştirmek böylece bir beka meselesi haline getirilir.⁴⁰ Bütün tarih "imanlılar" ve "imansızlar" arasındaki bir mücadele olarak tarif edilir.⁴¹

31 Eligür, *a.g.e.*, s. 62.

32 Namık Zeki Aral, "Müslümanlık ve Sosyalizm", *İslam*, C.8, S.88, Ocak, 1965, ss. 105-106; M. Naim Karaman, "İslam'ın Mücadelesi Yapılmalı!" *Hilâl*, C.5, S.51, Nisan 1965, s. 8.

33 M. Lütfi İkiz, "Sosyalizm Modası ve Komünizm Vebası", *Hilâl*, C.3, S.31, Eylül 1962, s. 9.

34 Yusuf Değirmenci, "Komünizm Psikososyal Bir Hastalıktır", *Hakses*, Yıl: 4, S.45, Eylül 1968, s. 19.

35 İsmet Selim, "İnsanlık Aleminin Baş Belası: Komünizm", *Hakses*, Yıl: 2, S.20, Ağustos 1966, ss. 17-18.

36 Halis Güler, "Rus Katliamı ve Türk Milleti", *Hilâl*, C.2, S.16, Ocak 1961, s. 17; Ahmet Hazer Hızal, "Kuzey Kafkasya'da Toptan İmha, Tehcir ve Katliam Genocide", *Hilâl*, C.2, S.19, Eylül 1961, ss. 21-22; Ahmet Avar, "Rus Emperyalizmi", *Hilâl*, C. 2, S. 20, Ekim 1961, ss. 22-23; Etem Demirci, "Komünizm", *Tohum*, C.1, S.5, Şubat 1964, ss. 25-26. *Hilâl*, "Müslüman Türklere Karşı Komünizm Mezaliminin Bir Yenisi", C.3, S.30, Ağustos 1962, s. 9.

37 Yusuf Demirdağ, "İmanlıların Komünistlere Karşı Savaşı" *Hilâl*, C.3, S.34, Aralık 1962, ss. 10-11.

38 İsmet Selim, "İnsanlık Aleminin Baş Belası: Komünizm", *Hakses*, Yıl: 2, S.20, Ağustos 1966, ss. 17-18.

39 Örn. Mehmet Emin Balyan, "Gençliğe Hitap", *Hilâl*, C.3, S.31, Eylül 1962, s. 11; Hüsnü Dikeçlil, "Sana Yakışmıyor Milletim", *Hilâl*, C. 3, S. 30, Ağustos 1962, s. 5 ve 14; Hüsnü Dikeçlil, "Uyanıyor Toprağımız ve Toprağımızın Çocukları", *Hilâl*, C.3, S.31, Eylül 1962, s. 8.

40 Örneğin İsmet Selim, hutbe yarışmasında ikinciliği kazanan metninde şöyle der: "İman ve ahlaktan yoksun olarak yetişen nesillerin omuzlarına tevdi edilen vatan ve milletler, kısa zamanda izmihlâle sürüklenmeye, dünya haritasından silinmeye mahkûm olurlar. İşte meseleye bu açıdan bakarak diyoruz ki gençliği kurtaralım, zira gençliği kurtarmak, vatani kurtarmak, milleti kurtarmak; her şeyi kurtarmak... demektir". İsmet Selim, "Neslimizi Kurtaralım", *Hakses*, Yıl: 5, S.49, Ocak 1969, s. 13.

41 Bu kapsamda değerlendirilebileceğimiz tipik bir dizi metnin yazarı AP'den seçilmiş Trabzon senatörü ve emekli general olan Yusuf Demirdağ'dır. Bkz. Yusuf Demirdağ, *a.g.m.*, ss. 10-11 ve "Tarih Boyunca İmanlı-İmansız Mücadelesi", *Hilâl*, C.3, S.30, Ağustos 1962, s. 4 ve 16.

İslamcı dergiler 1961-1965 döneminde her ne kadar idarecileri komünizme karşı tedbir almaya çağırsa da⁴² CHP'li hükümetlerden umutlu değillerdir. 1965-1970 arası dönemde ise AP hükümetinin sol akımlarla yakın geçmişe oranla çok daha etkin bir mücadele yürütmesi gerektiği fikrinde birleşirler. Devletin zor aygıtlarının yeniden yapılandırılması çerçevesinde düşünebilecek önerileri yeni istihbarat bürolarının kurulması, kolluk kuvvetlerinin yetkilerinin artırılması, Ceza Kanunu'nda yer alan 141 ve 142. maddelerin tadil edilmesi ve özel yetkili mahkemelerin kurulması olarak özetlemek mümkündür.⁴³ Söz konusu talepler milliyetçi yayın organları tarafından da tekrarlanmıştır. Nitekim 1968 sonrasında AP hükümetinin sol akımlara karşı giriştiği mücadeleyi sertleştirmesinde İslamcı ve milliyetçi aktörlerin tazyiki de rol oynamıştır.⁴⁴

Dönemin İslamcı dergilerinde yine anti-komünizm çevresinde düğümlenen ve fakat milliyetçi dergilerde pek rastlanmayan bir tema vardır; o da bazı Müslüman ülkelerin komünizme karşı aldığı önlemler hakkında okuyucuya bilgi verme çabasıdır. İslamcı yazarlardan yapılan çeviriler, genellikle hükümetlerin komünizmle mücadele konusunda sert önlemler almasını olumlu gören ancak bunun ötesinde dini/toplumsal açıdan da seferberliğin lüzumuna işaret eden metinlerdir.⁴⁵ İmanın komünizme set çekeceği düşüncesi yalnızca İslam coğrafyası için mi geçerlidir? Komünizm neden yoksul İslâm ülkelerinde değil de müreffeh Batı'da ortaya çıkmıştır? Bu ve benzeri sorulara cevap bulmaya çalışan Karakoç, Batı'da komünizmin meydana çıkışını "gerçek" Hristiyanlıktan uzaklaşılmasıyla izah eder. Ona göre sorunun kaynağı aslen kapitalist üretim koşullarının yol çatığı çelişkilerde değil Batı'daki inanç sisteminin çöküşünde gizlidir.⁴⁶ Karakoç'a benzer bir biçimde Hristiyanlığın tükeniş evresine girdiğini iddia eden çok sayıda metin İslamcı dergilerde yayımlanmıştır.⁴⁷ Batı medeniyetinin krizi teması, ABD'de ve Avrupa'da ivme kazanan 1968 hareketine dair ilk yorumlarda da karşımıza çıkar. Bu ilk yorumlarda kısmi olmakla birlikte gençlik hareketlerini anlamaya yönelik bir çaba söz konusudur:

"Birçok irili ufaklı sebeplerle birlikte bu hareketlerin bir tek büyük müessiri vardır, buhran... Evet bu hareketlerin esas menşei, batı medeniyetinin beşeriyeti sürüklediği tehlikeli istikametlerin insana verdiği dehşettir. Bu dehşeti bütün detaylarıyla gören, görmeye

42 Bkz. *Sebilürreşad*, "Memleketi İçin[d]en Yıkacak Komünist Talimatı", C.14, S.337, Haziran 1962, ss. 190-191.

43 Semahaddin Cem [Kerestecioğlu], "Milli Uyanıklık", *Tohum*, C.2, S.21, Haziran 1965, ss. 26-27; Ahmet Kanbek, "Komünisti Teşhiste Ölçü", *Hilâl*, C.6, S.69, Nisan 1967, ss. 4-5.

44 Carter V. Findley *Turkey, Islam, Nationalism and Modernity: A History (1789-2007)*, Yale University Press, New Haven&London, 2010, ss. 315-316

45 Örneğin Komünist Parti'nin yasaklandığı ve üyelerinin tutuklandığı (1954) Pakistan'dan yazan Naim Sıddıki'nin komünizmle mücadele yöntemlerine dair fikirleri Zübeyir Koç tarafından çevrilip *Hilal Dergisi*'nde yayımlanmıştır. Naim Sıddıki, "Komünizmle Nasıl Mücadele Edilir -1", *Hilâl*, C.2, S.19, Eylül 1961, ss. 23-24.

46 Sezai Karakoç "Sağ ve Sol II", *Diriliş*, C.2, S.3, Haziran 1966, s. 8.

47 Halil Medeni, "İslami Feza Çağı", *Hilâl*, C.7, S.80, Mart 1968, s. 3; Halil Zafir, "Hakikat Işığında Meseleler", *Hilâl*, C.7, S. 83, Temmuz 1968, ss. 10-12; *Hilâl*, "Bizden Olanlara: Avrupa ve Biz", C.8, S.86, Ekim 1968, ss. 29-31.

muvaffak olan batı insanının buhranıdır, batı gençliğinin şahsında tecelli eden son hareketler. Hepsi de Garp aleminin en müreffeh memleketlerinde yaşayan bu gençler kendilerine hakim olan telakkilere isyan etmektedirler. Mevcut düzene karşı gelmeye çalışmaktadırlar. Çünkü mevcut düzenin kendilerini ve bütün insanlığı sürüklediği uçurumları, daha henüz emperyalizm şehrvetine kapılmamış bu genç dimağlar görebilmektedirler."⁴⁸

1968 hareketlerinin etkisinin Türkiye'de de görülmesiyle birlikte başlardaki bu anlama çabası büyük ölçüde terk edilmiştir. İslamcı yayınlarda gençleri, öngörülemez eylemleri dolayısıyla tekinsiz olarak tanımlayan, onların cinsi buhran içinde olduklarını iddia eden, "anarşi hareketlerine" katılmalarının nedenini bu buhrana bağlayan ifadelere rastlanır.⁴⁹ İslamcı yazarlar, bir yandan sol yayınlarda gençlik hareketini ekonomik, politik ve sosyal boyutlarıyla analiz edenlerin dini ve manevi çöküntüyü hesaba katmamalarını eleştirirler. Diğer yandan da devleti idare edenleri maneviyata önem vererek gençlerin sorunlarını çözmeye davet ederler. Buna göre Müslüman Türk gençlerinin Batı'daki yaşlılarına benzer bir buhrana sürüklenmemesi için onlara peygamber yolu denilen "Has Yol" öğretilmelidir.⁵⁰

Gençleri denetleme ve manevi olarak disipline etme arzusu, İslamcı dergilerde 1960'ların başından itibaren gündemde olan din eğitimi mevzusunun devamı niteliğine bürünmüştür. Anti-komünizm çerçevesinde İmam Hatip Okullarının (İHO) çoğalmasına ve okullarda din dersinin çok daha kapsamlı olması gerektiğine dair düşünceler İslamcı yazarların ortak paydasıdır.⁵¹ 1960'ların ilk yarısında CHP iktidarı döneminde Milli Eğitim Bakanlığı'nın tasarruflarına ilişkin eleştirel pozisyon olan bu yazarlar⁵², AP iktidarı döneminde daha ziyade Bakanlığın icraatlarını onaylar bir konumda yer almıştır. Bakanlığın İHO açılmasına hız vermesi ve bu okullardan mezun olanların sayısının artması desteğin temel nedenidir.⁵³ Aynı zamanda anti-komünist örgütlenmelerin AP hükümetine orta okul ve liselerde din derslerinin uygulanmasına dair sunduğu öneriler İslamcı dergilerde kendine yer bulmuştur.⁵⁴

48 *Hilâl*, "Batı Dünyasının Gençliği Ne İstiyor?", C.7, S.82, Haziran 1968, ss. 2-3

49 İsmail Kazdal, "Gençlik Nedir?", *Hilâl*, C.8, S.85, Eylül 1968, ss. 2-3.

50 Sami Kocaoğlu, "Dünya Gençliğindeki Bunalım ve Din", *Hakses*, Yıl: 4, S.43, Temmuz 1968, ss. 18-19.

51 Bkz. Halide Nusret Zorlutuna, "Dini Eğitim", *Hilâl*, C.3, S.26, Nisan 1962, s. 17.

52 Örneğin *Sebilürreşad*, "Maarif Vekâletinin Haksız Bir Kararı", C.14, S.328, Ekim 1961, s. 46. Ayrıca Milli Eğitim Bakanı İbrahim Öktem'in "Türkiye'de din eğitimi tehlikeli bir yoldadır" dediği iddiası üzerine İslamcı dergilerde bakanı eleştiren çok sayıda yazı kaleme alınmış (bkz. Osman Turan, "Din Öğretimi ve Maarif Vekili", *Hilâl*, C.4, S.41, Temmuz 1963, s. 1 ve 4), İmam Hatip Okulları Mezunlar Cemiyeti de bir bildiri yayınlamıştır. Bkz. "Bildiri", *Hilâl*, C.4, S.41, Temmuz 1963, s. 17.

53 1966-1968 arasında AP hükümeti 3 Yüksek İslam Enstitüsü ve 43 yeni İHO açarak önceki yılların istatistiklerini açık ara geride bırakmıştır. 1965-1966 eğitim öğretim yılında 13.500 olan İHO öğrenci sayısı 1968-1969'da 41 bini geçmiştir. Jenkins, *a.g.e.*, ss. 128-129.

54 Örneğin Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği'nin genel başkanlığını yapan Saffet Solak'ın, bu sıfatıyla liselerde din dersi konması talebini içeren metni *Hilâl Dergisi*'nde başka milliyetçi çevrelere örnek olması dileğiyle yayımlanmıştır. Bkz. *Hilâl*, "Okullarda Din Dersi", C.6, S.72, Temmuz 1967, ss. 16-17.

2. 1960'ların İslamcılığında Ümmet ve Millet

1960'ların politik atmosferinde farklı siyasetlerin milliyetçiliği tanımlamak üzerine yoğun bir rekabete giriştikleri gözlemlenir. Türk milliyetçiliğini sağ siyasete ait politik bir kimlik olarak benimseyenlere karşı Kemalistler ve de sosyalistler “gerçek milliyetçiliği” kendilerinin temsil ettiğini ileri sürmüştür.⁵⁵ İslamcı dergiler özellikle 1961-65 arasında bu tartışmaya dahil olmuş, İslamcı yazarlar millet ile milliyetçiliği mukaddesatçı bir bağlamda yeniden tarif etmeye çalışmışlardır. Millet, çıkar ortaklığı gibi maddi bir zemin üzerinden tarif edilmesine karşı çıktıkları gibi milli hislerin yurttaşlık bağına indirgenmesine de itiraz ederler.⁵⁶ Mehmet Akif İnan'ın tanımıyla milliyetçilik, “*ne buram buram içten pazarlık kokan bir kıpkızılın ne de küçücük bir açığı içerisine cebren oturtulmasını isteyen ham ve beyinsiz kavmiyetçilerin malıdır.*”⁵⁷ Bu bakış açısına göre Turancı-Türkçü kanat İslam'a gereken önemi vermediği için, Kemalistler geçmişle bağı kopardıkları için, sosyalistler ise samimi olmadıkları için “gerçek milliyetçi” olamazlar. Benzer bir pencereden bakan Saffet Solak, Türk milliyetçisinin Müslümanlık konusunda ecdadına yakışır davranmak zorunda olduğunu ileri sürer, ona göre “İslami aşkın tecellisi” için çaba göstermeyen milliyetçi olamaz.⁵⁸ “Sahte” ve “gerçek” milliyetçilik tartışmasını 1960'ların ikinci yarısında canlı tutan Kısakürek de makbul milliyetçiliği İslam'a tabi olan milliyetçilik olarak tarif eder.⁵⁹

Dönemin İslamcı dergilerinde ümmet ve millet kavramlarının esnek bir biçimde ve çoğu zaman birbirleri yerine kullanıldığı fark edilir. Her iki sözcüğe dair kavramsal analize ise süreli yayınlarda nadiren rastlanır. Az sayıda örnekten biri olan Çınaryerli'nin makalesinde millet İslam topluluğunun objektif, ümmet ise sübjektif adı olarak tarif edilir.⁶⁰ Ona göre “*ümmet ve millet kavramları bazı düşünürlerin sandığı ve ısrar ettiği gibi ayrı toplulukların değil aynı topluluğun, İslam topluluğunun birbirinden ayrılmaz, biri öbürünü bütünleyen, biri mümin ve inanç, öbürü peygamber ve tarih açısından bakan iki adıdır.*”⁶¹ Bununla birlikte dönemin yazarları ümmetten ziyade “Müslüman Türk'e” seslenmeyi tercih etmişler ve Türk milletini de tıpkı milliyetçi çizgide olduğu gibi organik bir bütün olarak tahayyül etmişlerdir.⁶² Özellikle 1961-1965 arası dönemde Türkiye İslamcılığında ümmetçiliğin güçlü bir düşünsel akım olduğunu söylemek

55 Bkz. Gökhan Atılğan, “Sosyalist Milliyetçilik Söylemi (Türkiye, 1961-1968): Temeller, Ayrılıklar”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 64 (3), 2009, ss. 1-25.

56 Bu bağlamda Ahmet Karabacak'ın, Ahmet Hamdi Başar'ın “Milliyetçilik Anlayışında Tehlikeli Bir Buhran İçindeyiz” adlı yazısına verdiği cevap ilginç bir örnektir. Karabacak, milliyetçiliğin maddi bir çıkar olduğu iddiasını reddederek onun manevi bir uyanış olduğunu yazar. Ahmet B. Karabacak, “Garip Bir Milliyetçilik Anlayışı”, *Tohum*, C.2, S.14, Kasım 1964, ss. 22-24.

57 Mehmet Akif İnan, “Milliyetçilik - I”, *Hilâl*, C.3, S.33, Kasım 1962, s. 1.

58 Saffet Solak, “Din ve Milliyet”, *Tohum*, C.1, S.5, Şubat 1964, ss. 13-15.

59 Çetinsaya, *a.g.m.*, s. 437-438.

60 Hasan Çınaryerli, “İslam'ın Millet Görüşü”, *Diriliş*, C.2, S.4, Temmuz 1966, ss. 15-20.

61 *A.g.m.*, s. 17

62 Bkz. Necati Tamer, “Milletler Niçin Geri Kalır ve Nasıl İlerler”, *Hilâl*, C.3, S.26, Nisan 1962, s. 9.

kolay değildir. İslamcı dergilerde Hasan el-Benna, Ebu'l Ala el-Mevdudi, Seyyid Kutub gibi önemli İslamcı düşünürlerin çeviri metinlerine rastlanır; zaman zaman Panislamist bir örgüt olan Dünya İslâm Kongresi'nden haberlere yer verilir⁶³; Afrika'da yeni bağımsızlığına kavuşanlar başta olmak üzere Müslümanların yaşadığı ülkelerden, halkların İslam'ı yaşama biçimlerinden, Türkiye'nin bu coğrafyalarla yakın ilişki kurması gerektiğinden söz edilir⁶⁴; bilhassa Cezayir Savaşı bir "mücahit savaşı" olarak ele alınıp işlenir.⁶⁵ Ancak tüm bunlar derinlemesine bir tartışmanın, ulusu aşan politik bir aidiyet arayışının ve çok boyutlu bir araştırmanın henüz birer parçası değildir. Daha çok bu süreç, sömürge sonrası politik literatür ile ilk tanışma dönemi olarak nitelendirilmelidir. Türkiye'ye post kolonyal Müslüman dünyada bir nüfuz alanı arama ve özellikle Afrika'yı bir "hinterland" olarak düşünme eğilimi esas çabanın ülkeyi Batı dışında alternatif bir politik-ekonomik koordinata yerleştirmek olduğu izlenimini kuvvetlendirir. Müslüman ülkelerin el ele vermesinden söz eden metinlerde daha çok Soğuk Savaş reaksiyonerliğinin izleri, iktisadi beklentiler ve Osmanlı Barışı'na (*Pax Ottomana*) yapılan atıflar görülür. Nitekim İslam ülkelerine yönelik dayanışma çağrılarının merkezinde "ihtilâlcı sosyalist ve anarşist hareketlere" karşı güç birliği yapmak vardır.⁶⁶

İlk İslam Zirvesi Konferansı'nın (22-25 Eylül 1969) toplanmasına giden sürece dair çeşitli değerlendirmelerde Türkiye'deki İslamcılar için ümmetçilikten ziyade jeostratejik kaygılar ön plana çıkmış gibi görünmektedir. Bir diğer ifadeyle iki kutuplu sistemin dinamiklerinden neşet eden "güvenlik" arayışı, muhayyel dinsel birlikteliğin ve yeni ittifak arayışlarının çatısını oluşturmuştur. Kıbrıs sorununun 1960'lı yıllardaki seyri⁶⁷, Türkiye'nin dış politikada yaşadığı zorluklar, sağ siyasette SSCB korkusunun diri tutulması sözü edilen alternatif arayışını siyasetin gündeminde baş sıralarda konumlandırmıştır. Nitekim İslamcı dergilerde İslam Birliği tasarısı etrafında kaleme alınan yazılarda Cumhuriyet ile "Şark'a sırt çeviren" Türkiye'nin⁶⁸ Kıbrıs sorunundaki yalnızlığı örnek olarak

63 "Dünya İslam Kongresi", *Hilâl*, C.4, S.38, Nisan 1963, s. 10.

64 Bkz. Mehmet Şevki Eygi, "Uyanan Afrika'da İslamiyet", *Sebilürreşad*, C.13, S.317, Şubat 1961, ss. 266-267; Veli Ertan, "Müslüman Devletler: Endonezya Cumhuriyetleri Birliği", *Hilâl*, C.2, S.24, Şubat 1962, ss. 12-13; Salih Özcan, "Pakistan Notları", *Hilâl*, C.4, S.39, Mayıs 1963, ss. 12-15; İnamullah Han, "Müslüman Nijerya'da Krizler", *Diriliş*, C.2, S.5, Ağustos 1966, ss. 47-50.

65 Cezayir Savaşı'nda Cezayirli askerlere destek için yazılan metinler daha sonraki yıllarda Afganistan mücahitleri için kaleme alınacak metinleri öncülü niteliğindedir. M. Lütfi İkiç, "Cezayir Mücahitlerine", *Hilâl*, C.3, S.29, Temmuz 1962, s. 12.

66 Semahaddin Cem [Kerestecioglu], "İslam'da Gaye Birliği", *Hakses*, Yıl: 3, S.32, Ağustos 1967, ss. 7-8.

67 Kıbrıs'ta şiddetin tırmanışa geçtiği 1964'te ve ilerleyen zamanlarda Johnson mektubunun içeriğinin öğrenilmesiyle Kıbrıs sorunu İslamcı süreli yayınlarda kendine yer bulmuştur. Batı'nın tutumu Haçlı benzetmesine başvurarak dini-tarihsel argümanlarla izah edilmiş ve Fener Rum Patrikhanesi benzer bir çerçeveden eleştirilmiştir. Bkz. H. Cavid Kalpaklıoğlu, "Kıbrıs Fırıldığı", *Tohum*, C.1, S.6, Mart 1964, ss. 4-5; Kemaleddin Nomer, "Kıbrıs ve Patrikhanenin Faaliyetleri", *Tohum*, C.1, S.5, Şubat 1964, ss. 7-9.

68 Salih Özcan, "İslam Alemi ve Türkiye", *Hilâl*, C.5, S.56, Mart 1966, s. 7.

gösterilmiş, yakın tarihten gereken dersin çıkarılması ve dış politika kapılarının Müslüman devletlere sonuna kadar açılması salık verilmiştir.⁶⁹ Öte yandan AP döneminde, özellikle de 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda Türkiye'nin Araplara daha yakın bir tutum takınması İslamcı yazarları umutlandıracaktır.

Suudi Arabistan'ın Arapların Birliği'nin krizde olduğu bir konjonktürde, özellikle İsrail'e karşı Müslüman ülkelerin birliğini sağlama ve Ortadoğu'da Baasçı akımlara set çekme çabasının bir ürünü olan İslam Birliği tasarısı Türkiye'de ilk duyulduğunda kimi İslamcılar bu projenin tarihin gidişatını değiştirebileceğini düşünmüştür. Onlara göre İslâm Paktı ya da İslâm Bloku gecikmiş ama elzem bir projedir.⁷⁰ Gecikmiştir çünkü II. Dünya Savaşı sonunda ortaya çıkan uygun koşullar zamanında değerlendirilememiştir. Cezayir örneği dahil birçok bağımsızlık mücadelesinin bu gecikme yüzünden çok daha ağır bedeller ödenmek koşuluyla kazanıldığı düşünülür. Yine de İslâm Bloğunun kurulması, belki de iki kutuplu dünyanın sonu anlamına gelecek ve tahakküm altındaki ülkeler diğer bloklardan adım adım kopacaktır.⁷¹ Müslümanları "hakem" konumuna getirmesi arzu edilen böylesi bir birliğin kurulması İslam dünyası için bir beka meselesi olarak tasvir edilir. Aynı dönemde Brüksel Antlaşmasıyla (1965) Avrupa'da "birlik" sürecinin hız kazanması dikkate alındığında *Diriliş*'te yer alan şu ifadeler daha anlaşılır bir hale gelir: "*Avrupa Birliği kurulmadan İslâm Birliğinin gerçekleştirilmesi bir şarttır. Yoksa Birleşik Avrupa doğduğu gün, Rusyasıyla, Amerikasıyla, Avrupasıyla bütün bir Müslüman olmayan ülkelerin anlaşacakları ilk nokta, İslâm ülkelerini köleleştirmek, ezmek, İslam Dinini, Kültürünü ve Medeniyetini ortadan kaldırmaktır.*"⁷²

Bir politik zaruret olarak takdim edilen İslam Birliği projesi ve Suudi Arabistan Kralı Faysal'ın 1966'daki Türkiye ziyareti İslamcı yayınlarda ülke için aynı zamanda yeni bir iktisadi fırsat olarak değerlendirilmiştir. Bu çerçevede sosyalistlerin savunduğu kapitalist dünyadan koparak ekonomik bağımsızlığı kazanma modeline karşı İslami bir alternatif yaratma çabası dikkat çeker. Sol siyasetlerin millileştirme önerileri yerine Türkiye'ye İslam coğrafyasında bir pazar bulmak, ihracat alanını genişletmek ve nakit akışıyla ülkenin dış borcunu ödemek üzerine çeşitli projeksiyonlar yapılır. Ancak seküler kanaat önderleri Suudi Arabistan ile dostluk ilişkilerinin devamını temenni etse de İslam Birliği projesine şüpheyle yaklaşmıştır. Tek ortak paydanın din olduğu bir ittifakın

69 Mehmed Muhibbigil, "İslam Birliği", *Hilâl*, C.5, S.56, Mart 1966, ss. 18-20; Kalpaklıoğlu, *a.g.m.*, ss. 4-5. İstanbul'u ziyaret eden Suudi Arabistanlı şair Hasan Kütübi'nin sözlerine "İslam Birliği" başlığı altında yer verir. Kütübi, iddiaya göre Türk hükümetinin Kıbrıs meselesini İslam ülkelerine yeteri kadar anlatamadığını, istenilmesi durumunda İslam aleminin her türlü desteği sunacağını söylemiştir. "İslam Birliği", *Sebilürreşad*, C.15, S.357, Temmuz 1964, s. 108.

70 Nuri Pakdil, "Ankara Yazıları", *Diriliş*, C.2, S.6, Eylül 1966, ss. 25-30; *Diriliş*, "İslâm Birliği", S.1, Mart 1966, ss. 49-50.

71 *Diriliş*, "İslâm Birliği" ... s. 49.

72 *A.g.e.*, s. 50.

işletilmesinin zorluğuna değinilmiştir.⁷³ İslamcı yazarlar ise İslam Birliği'ne karşı çıkmanın "mutlak bir ihanet" olduğunu savunmuştur.⁷⁴

İslam Birliği tartışmalarında da karşımıza çıkan Türkiye'nin "Müslüman dünyanın lideri" olması üzerine kurulu İslamcı argüman büyük ölçüde milliyetçi-muhafazakâr siyasetin söylem repertuarından etkilenmiştir. Nitekim Karakoç başta olmak üzere birçok İslamcı yazar için Türk devleti, İslam ve Türk alemi için tek kurtuluş umududur. Devletin gücünün arttırılmasına yapılan vurguyu bu bağlam içinde düşünmek olasıdır.⁷⁵ İslamcı perspektiften devletin manevi olarak güçlendirilmesi bir "devlet şuuru" meselesidir. Kemalist devrimlerin ve Batıcılığın "kutlu geçmişi" reddederek Osmanlı'nın devlet anlayışıyla özdeşleşen "şuura" zarar verdiği düşünülür. Batı karşısında boynu bükük kalınmasının nedeni budur.

İslamcı yazarların nazarında cumhuriyet devrinde dış politikadan resmi kültür politikalarına kadar tecrübe edilen savrulmalar ancak "devlet şuurunun" yeniden kazanılmasıyla bertaraf edilebilecektir. Devletin materyalist analizine cevap olarak üretilmeye çalışılan bu yaklaşım, mevcut "laik devleti" değil ama "maneviyat ile donanmış" devleti yüceltir. Buna göre önce "kabustan uyanır gibi fırlamalı" ve İslâm'a sarılarak iç kuvvetler pekiştirilmelidir. Sonrasında iç kuvvetlerden güç alan ve dış politikada somutlaşan bir ideolojik perspektif inşa edilmelidir.⁷⁶

Devleti maddi olarak kuvvetlendirmenin yolu ise kalkınmadan ve onun organizasyonel yapısının değiştirilmesinden geçer. Devlet organizasyonunun revize edilmesine dair muğlak öneriler hem Cumhuriyet ile özdeş sembollerin hem de bürokratik yapının ve kadroların değiştirilmesini şart koşturmuştur.⁷⁷ İslamcı süreli yayınlarda Aya Sofya'nın Müslümanlar için ibadete açılmasına⁷⁸ ve İstanbul'un yeniden başkent yapılmasına yönelik taleplerin jeostratejik güvenlik-güçlü devlet aksına yerleştirildiği ileri sürülebilir:

*"Londra, Paris, Moskova, New York gibi İstanbul'un da dünya siyasetinde söyleyeceği sözler vardır. Bugün onu kendi elimizle susturduk. Ayasofya'yı kendi elimizle kapattığımız gibi. Halbuki dünya milletlerinin gelecekleri çizilirken İstanbul kafasının da katacağı bir harç vardır. İtiraf edelim ki bu harç, Ankara ikliminde tutmuyor... İslam Dünyasının, Türklük Aleminin, Ortadoğu'nun Merkezi tabii ve tarihi başkenti İstanbul'dur. Şam ve Bağdat, Ankara'yı değil İstanbul'u dinler."*⁷⁹

73 Bkz. Abdi İpekçi, "İşbirliği Evet, Ama...", *Milliyet*, 1 Eylül 1966, s. 1.

74 Hilâl, "Bir Ziyaretin Ardından", C.6, S.62, Eylül 1966, ss. 2-4.

75 Sezai Karakoç, "Devlet Kaygısı", *Diriliş*, C.2, S.7, Ekim 1966, s. 9.

76 Sezai Karakoç, "Dış Politikamız", *Diriliş*, C.2, S.8, Kasım 1966, ss. 10-11.

77 Mustafa Yazgan, "Manevi Kalkınmamız ve Diyanet İşleri", *Hakses*, Yıl: 5, S.50-51, Şubat-Mart 1969, s.2.

78 Ali Rıza Alp, "Ayasofya Camii İbadete Açılmalıdır", *Sebilürreşad*, C.15, S.354, Mayıs 1964, ss. 54-55; *Diriliş*, "Ayasofya'nın Anlamı", C.2, S.1, Mart 1966, s. 29-31. Bu konuda bir araştırma için bkz. Özekmekçi, *a.g.m.*, ss. 283-306.

Sezai Karakoç, "Ayasofya, Ne Kadar Sabırlısn!", *İslam Medeniyeti*, C.1, S.10, Mayıs 1968, s. 36.

79 *Diriliş*, "İstanbul'un Hakkı", C.2, S.4, Temmuz 1966, s. 42.

3. Kalkınmanın İçeriği ve Yöntemine Dair Tartışmalar

1950'lerden 1960'lı yıllara miras kalan en önemli tartışmalardan biri ulusal kalkınmada izlenecek yolun belirlenmesidir. DP'nin son döneminde ağırlaşan ekonomik tabloyu keyfi yönetimin bir eseri olarak gören bürokratlar ve entelijansiya ulusal kalkınmanın ancak planlı ekonomiye geçişle mümkün olacağını düşünmüştür. 1961 Anayasası, Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulması ve 1963'te ilk beş yıllık kalkınma planının hazırlanması, Türkiye'deki farklı siyasetlerin kalkınma meselesini birinci gündem maddesi yapmalarını beraberinde getirmiştir. Solun kalkınma reçeteleri⁸⁰ ile merkez sağ siyasetin kalkınma perspektifi dayandıkları sınıflar, devlete biçtikleri roller ve öncelik verdikleri ekonomik ve sosyal alanlar açısından birbirinden büyük ölçüde farklılaşmıştır. Hal böyleyken 1960'ların İslamcılığının kalkınma tartışmalarında nerede durduğu ayrıca önem kazanmaktadır.

İslamcı dergilerde kalkınma, öncelikle "güçlü devlet" ve "dindar toplum" inşasının temel bir unsuru olarak ele alınır. Kalkınmanın yalnızca ekonomik boyuttan ibaret olmadığı vurgulanmakla beraber ekonomik büyüme, altyapı yatırımları, istihdam, verimlilik gibi iktisadi ölçütlere sık sık referans yapılır. Kişi başına düşen milli gelirin artırılması ve ekonomide gelişmiş ülkelerin istatistiklerine yaklaşılması amaçlanır. Batı'nın kapitalist ekonomik düzenine dair eleştiriler bu dönemde ön planda değildir.⁸¹ Ön planda olanlar, başta moda ve reklamlar olmak üzere ihtiyaç dışı tüketimi ve kültürel yozlaşmayı teşvik ettiği düşünülen olgulardır.⁸² Yeni bağımsızlığa kavuşan ülkelerin kalkınma sorunu da İslamcı yazında kendine yer bulur ancak bu konu daha çok sosyalizm eleştirisi ve kalkınmanın manevi boyutunun eksikliği iddiaları çerçevesinde işlenir.⁸³

Ekonomik kalkınmanın "manevi gelişmişlik" ile birlikte olması gerektiği tezi yaygın bir biçimde İslamcı yayınlarda tekrarlanmıştır. "Manevi kalkınma" olarak da formüle edilen dinsel-kültürel gelişmişlik⁸⁴, Soğuk Savaş boyunca İslamcı siyasetin belirgin bir vaadi haline gelecek, kendini Milli Görüş çizgisinde de gösterecektir. Manevi kalkınma ve Diyanet İşleri'nin rolü üzerine bir metin kaleme alan Yazgan, anlam boşluğunun maddi unsurlarla doldurulamayacağını gören milletlerin ahlâk reformu yapmak zorunda kaldıklarını hatırlatır.⁸⁵ Ona göre Türkiye'nin de bir ahlâk hamlesine ihtiyacı vardır. Bunun ilk koşulu da devletin dini "dost" edinmesidir. Bir başka ifadeyle onu muarızlarına karşı

80 Bkz. Zeynep Bursa, *Türkiye Solunda Kalkınma Düşüncesi: 1920'lerden 1970'lere*, Versus, İstanbul, 2011

81 Hem kapitalizm hem de komünizm eleştirisini içeren nadir örneklerden biri için bkz. Sezai Karakoç, "Sitemizde Eşitlik", *Tohum*, C.1, S.10, Temmuz 1964, s. 3.

82 Bkz. İbrahim Atabey, "Moda Denilen Canavar", *İslam'ın İlk Emri Oku*, C.6, S.63, 1967, s. 5.

83 Bkz. Kamil Öztürk, "Az Gelişmiş Ülkelerin Krizi", *Diriliş*, C.2, S.2, Nisan 1966, ss. 16-18.

84 Kemal Vehbi Gül, "Vatan Kalkınmasında Din Adamına Düşenler", *İslam'ın İlk Emri Oku*, C.2, S.22, Ocak 1963, ss. 17-18; Nurettin Topçu, "Manevi Kalkınma", *İslam'ın İlk Emri Oku*, C.7, S.67, Temmuz 1967, s. 14.

85 Yazgan, *a.g.m.*, s. 1.

koruması ve gözetmesidir.⁸⁶ Bu tartışma bir yönüyle laiklik tanımının yeniden yapılması talebini içermekle birlikte bu bahiste bir yoğunlaşma olduğunu söylemek zordur.

Manevi kalkınma vurgusu yapan yazarlara göre ekonomik refah şayet kültür, dünya görüşü ve ahlâk ile "dengesiz" bir biçimde artarsa toplumsal yozlaşma kaçınılmazdır. Bu iki alan arasında denge kurulması durumunda ise bir medeniyet imkânı doğar:

"Bir köylü yeni bir ziraat denemesi yaparak muvaffak olup, o sene gelirinde bir fazlalık olsa; meselâ her sene buğday ektiği tarlaya pancar veya mısır ektiği tarlayı fundalık yapsa, normalin üzerindeki bu gelir fazlasını sarf yeri yeni bir problemdir. Bu parayı kumarda yiyebilir; misalleri var, barda, içki âlemlerinde yiyebilir; misalleri var, kumarda on binlerin, yüz binlerin döndüğü kasabalar, köyler var. Diğer taraftan kültürü, dünya görüşü ve ahlâkı gelirine göre artarsa, evinin daha güzel ve rahat olmasını isteyecek, evini yeniden yapacak, onu yeniden döşeyecek, temizlik için suyu şart görecek, evine su almanın çarelerini arayacak, belki gaz lambasını beğenmeyecek; evini, köyünü elektrikleştirmek isteyecektir... Esasen geri kalmış memleketlerin bir hususiyeti de paralarının sarf yerlerini bilmemeleridir."⁸⁷

Görüldüğü üzere 1960'larda İslamcı dergilerde kalkınma konusunda yazarlar, yozlaşma tehdidi ve medeniyet imkânı bahsini genellikle köy ve taşra üzerinden tartışmayı yeğlemiştir. Köyü ve köylüyü romantikleştiren örnekler varlığını sürdürse de⁸⁸ köyün sorunlarını ön planda tutan, az gelişmişliğe vurgu yapan eleştirel nitelikteki metinler çoğalmıştır.⁸⁹ Örneğin Türk tipi bir "Rönesans" arayışında olan Topçu, Anadolu'nun maddi ve manevi unsurunun perişan olduğunu yazar. Manevi unsurdan tarihi, maddi unsurdan ise tabiatı kastetmektedir. İslami-millî bir romantizm ve "Rönesans"ın birleşmesini Anadolu'nun ayağa kalkmasının bir gereği olarak görür.⁹⁰

İslamcı yayınlarda Osmanlı-Cumhuriyet modernleşmesinin köyü ve köylüyü ihmal ettiği, köylünün kalkınma talebinin işitilmediği eleştirileri aydın zümrenin kültürel yabancılaşması temasıyla birlikte ele alınır.⁹¹ Böylesi eleştirilerin ortaya çıkmasında solun dolaylı etkisinin yanı sıra köy gerçeğini deneyimleyen din görevlilerinin yazdıkları doğrudan rol oynamıştır. Örneğin

86 A.g.m., s. 2.

87 Turhan Utku, "Köy Kalkınması ve Lider [I]", *Hakses*, Yıl: 3, S.33, Eylül 1967, s. 10.

88 Büyükkörükçü, a.g.m., s. 3; Sadık Özarslan, "Köyümüz ve Köylümüz", *Tohum*, C.1, S.6, Mart 1964, ss. 11-12.

89 Bkz. Sabri Arslan, "Sakin Söyleme", *Hilâl*, C.3, S.34, Aralık 1962, s. 16; M. Turgut, "Anadolu Köylüsü", *Tohum*, C.1, S.2, Kasım 1963, ss. 15-16; Mehmet Akif İnan, "Köy Gerçekleri", *Hilâl*, C.3, S.35, Ocak 1963, s. 15; Kemal Tabak, "Türkiye'de Köy Problemleri", *Hakses*, Yıl: 4, S.39, Mart 1968, s. 16; Ekrem Sağırlı, "Köy Problemleri ve Hal Çareleri", *Hakses*, Yıl: 5, S.50-51, Şubat-Mart 1969, ss. 14-15.

90 Topçu, a.g.m., s. 14.

91 Bkz. Hüseyin Uçar, "Köylü Kalkınmak İstiyor", *Tohum*, C.2, S.13, Ekim 1964, ss. 19-21; Cahit Baltacı, "Kalkınma Köyden Başlamalıdır", *İslam Medeniyeti*, C.2, S.1, Eylül 1967, ss. 34-35.

Türkiye'nin farklı bölgelerinde görev yaparken karşılaştığı köy sorunlarını sıralayan Tabak, ana problemin eğitim eksikliği olduğunu yazar. Ağrı köylerini anlatırken halkın Türkçe bilmediğini, taleplerini din kardeşliği üzerinden dillendirdiğini ifade eder. Tabak'a göre "bu kimseler kendilerini Türk saymadıkları gibi, Türk vatandaşı olarak kabul etmek istemiyorlar" dır.⁹² Yazar Artvin'deki kendi köyünde işsizlik ve bilgisizlik manzaralarına atfen Milli Eğitim Bakanlığı'nın kendisinden beklenen vazifeyi gerçekleştiremediğini söylerken Adapazarı'nın köylerinde dini ve millî ahlâk ile bağdaşmayan modanın salgın hale geldiğini iddia eder. Tüm bu sorunların çözülmesi için planlı bir köy eğitimi şarttır. Bu eğitim dinî ve ahlâkî eğitim, sağlık, ziraat, kültür ve pratik bilgileri içermelidir.⁹³

Köyün kalkınma sorununu gündemde tutan sol entelektüeller, toprak reformu yapılmasını ve Köy Enstitüleri'nin yeniden açılmasını talep etmiştir. Özellikle 1960'ların ilk yarısında Enstitülerin tekrar faaliyete geçmesi yönünde hükümete büyük bir tazyik söz konusudur. Kimi seküler yazarlar Köy Enstitüleri ile İHO'ları ilki lehine karşılaştırmayı deneyince özellikle İHO mezunlarının çıkardığı dergilerde tepkiler büyür. İslamcı yazarlar, Enstitülerin kapatılması sürecinde dile getirilen argümanları bir kez daha tekrarlar. Enstitülerin millî eğitimi baltaladığı, millî duygulardan mahrum nesiller yetiştirdiği iddiaları yeniden dolaşıma sokulur.⁹⁴ İslamcılar, sosyalist fikirlerin taşraya ulaşmasından endişe etmiştir. Bu endişenin somut nedeni özellikle 1965 sonrasında hız kazanan köylü eylemleridir. Küçük üreticilerin ve topraksız köylülerin protestoları zaman içinde politikleşmiş ve öğrenci örgütlerinin katılımıyla sıklaşmıştır.⁹⁵ Hal böyleyken İslamcı yazarlar, İslami esaslara uygun bir kalkınmanın köylüyü "devlet ile karşı karşıya getiren" hareketlere son vereceğini ileri sürmüştür.

Dönemin İslamcı dergilerinde rastladığımız köyü kalkındırma arzusu erken cumhuriyet döneminden itibaren entelijansiyanın ortak arzusudur. Köyün altyapısını iyileştirmek ve müşterek alanları daha verimli hale getirmek sözü edilen hedefin başat göstergeleridir. Kemalist entelektüeller bu amaca ulaşmanın yolunun öncelikle kırsal alanda hurafenin ortadan kaldırılmasından, laik rejimin niteliklerinin köylü tarafından benimsenmesinden geçtiğini düşünmüştür. Köy öğretmenlerini asli, kentli aydınları da yardımcı bir güç olarak tahayyül etmiştir. Aydınların sol/materyalist fikirlere meyiletmesinden şikayetçi olan İslamcı yazarlar ise köylerin kalkınması görevini daha çok din adamlarının/dinî önderlerin sorumluluğu olarak tarif etmiştir. Örneğin her köyde okul olmadığının ama bir caminin olduğunun altını çizen Yüzendağ'a göre din görevlisinin donanımlı olması halinde köylerin kalkınma sorunu kolaylıkla

92 Tabak, *a.g.m.*, s. 16.

93 *A.g.m.* s. 16; Baltacı, *a.g.m.*, s. 35.

94 Bkz. Ali Uygur, "Köy Enstitülerinin İç Yüzü", *Hilâl*, C.4, S.40, Haziran 1963, ss. 13-14; Fazlı Akkaya, "Köy Enstitülerinin Hasretini Çekenler", *Sebilürreşad*, C.15, S.355, Haziran 1964, s. 72.

95 Gökhan Atılgan, "Sanayi Kapitalizminin Şafağında", *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasi Hayat*, (Ed. G. Atılgan, C. Saraçoğlu, A. Uslu), Yordam Kitap, İstanbul, 2015, s. 615

çözümüne kavuşturulabilir.⁹⁶ İslamcı dergilerde köy kalkınmasının takviye gücü olarak ise şehirde okumuş, inançlı, idealist gençlik tarif edilir. İyi yetişmiş, kendini farklı alanlarda geliştirmiş din kadrolarının köyde bir kalkınma mucizesi gerçekleştirebileceği tezi⁹⁷ gerçekte modernist bir perspektifin ürünüdür ve her ne kadar manevi yönün altı çizilse de kalkınma 1960'ların İslamcı siyasetinde hâlâ biçimsel özellikleriyle tahayyül edilmektedir.

4. Seküler Kültürel Hegemonyaya Karşı İslami Arayışlar

Manevi kalkınma tartışmalarını İslamcı siyasetin milli kültürü büyük oranda İslam'a tabi bir biçimde yeniden yorumlama arayışlarıyla birlikte düşünmek de mümkündür. 1960'lar, edebiyattan sinemaya birçok kulvarda sınıf temasının ve toplumsal çelişkilerin sanatsal faaliyetlere yansıtılmaya başladığı yıllardır. 1950'lere hakim olan Amerikancı ve bireyci kültür anlayışına karşı toplumcu gerçekçilik akımının izinden giden sanatçılar köyde ve şehrin çeperlerinde ezilenin, sesi duyulmayanın öyküsünü anlatmaya çalışmışlardır. Günlük gazetelerde toplumcu fikirleri dile getiren köşe yazarları artmış, edebiyat dergilerinde sanatın rolüne dair yürütülen politik tartışmalar çoğalmıştır.

İslamcı yazarlar, süreli yayınlarda edebiyat ve sanatın toplumsal işlevi ne olmalıdır sorusuna kayıtsız kalmamışlar ancak bu konuda da milliyetçi-muhafazakâr çizginin geneline benzer bir biçimde reaksiyoner bir tutum takınmışlardır.⁹⁸ Kültürel yaşama yönelik eleştirilerin birbiri içine geçen iki vechesi vardır. Bunlardan ilki Cumhuriyet'in kurulması sürecinde izlenen seküler niteliği belirgin ulusal kültür politikalarına dairdir. İkincisi ise 1961 Anayasası'nın kabulü sonrasında oluşan "hürriyet ortamını" istismar ettiklerini düşündükleri kültür insanlarına ilişkindir. Genel eğilim ikincisinin ilk durumun bir neticesi olduğunu varsaymaktır. İslamcı entelektüeller sözü edilen vechelerin Batı taklitçiliği dolayısıyla birbirine bağlandığını düşünürler. Böylece İslamcılığın kendi tarihinde süreklilik arz eden Batıcılık eleştirileri toplumcu kültürel üretim bahsinde bir kez daha dışa vurulmuş olur. Muasırlaşma ile Batılılaşmanın seküler kesimlerde benzer görülmesini eleştiren İslamcılara göre esas hedef medeniyeti çağdaş seviyeye çıkarmak ise Batı'dan teknik bilgi dışında alınacak bir şey yoktur.⁹⁹ İslamcıların, seküler entelektüellerin Batı'yı anlamaktan çok onu kendi tahayyüllerindeki gibi resmettikleri dolayısıyla Batı'nın "manevi" ilham kaynaklarını göz ardı ettikleri tezi sadece 1960'ların entelijansiyasını değil ulus-devletleşme sürecinin aktörlerini de kapsamaktadır.¹⁰⁰

96 Ahmet Yüzendağ, "Toplum Kalkınması ve Din Adamlarımız" *İslam Medeniyeti*, Yıl: 2, S.21, Temmuz 1969, ss. 17-18. Benzer bir örnek için Gül, *a.g.m.*, ss.17-18.

97 Turhan Utku, *a.g.m.* ve "Köy Kalkınması ve Lider [II]", *Hakses*, Yıl: 3, S.33, Ekim 1967, ss. 14-15.

98 Bkz. Ahmet Bayezid, "Sosyalizm Merdiveni", *Hilâl*, C.4, S.47, Temmuz 1964, s. 5; Bahri Zengin, "Aldatmalar", *Hilâl*, C.5, S.50, Mart 1965, s. 25.

99 Zübeyir Yetik, "Batılılaşmak", *Hilâl*, C.4, S.48, Aralık 1964, ss. 20-21; Özcan, *a.g.m.*

100 Nevzat Yalçıntaş, "Garba ve Garphlaşmamıza Bir Bakış", *İslam Düşüncesi*, C.1, S.1, Mart 1967, ss. 27-30.

Osmanlı kültür evrenini Batı ile karşılaştırmak ve bu karşılaştırmada Osmanlıyı üstün bir konumda tasvir etmek¹⁰¹, İslamcılarının medeniyet tasavvuruna içkin bir özgüven meselesi olduğu kadar Cumhuriyet rejimiyle özdeşleştirilen maziden kopma ve kültürel yabancılaşma iddialarının da bir yansımasıdır. Bu nedenle 1960'ların İslamcı yazınında sol/sosyalist kültürel üretime yönelik eleştirilerin genellikle Cumhuriyet'in kuruluşu ve devrim sürecine dair eleştirilerle birlikte ele alınması tesadüf değildir. Kemalizm'i doğrudan siyasi argümanlarla hedef almak yerine Cumhuriyet projesinin kültürel alanda aksayan yanlarını, solun ve materyalizmin yükselişinin bir sebebi olarak takdim etmek hem anti-komünizm cephesine eklenmek açısından hem de muhtemel bir devlet baskısından uzak kalmak açısından iradi olarak tercih edilmiş görünmektedir.

İslamcı yayınlarda, özellikle 1961-1965 arasındaki dönemde, Türkiye'de sosyalistlerin tüm propaganda araçlarını tek tek ele geçirdiği iddiasına sıklıkla rastlanır.¹⁰² Komünizmi telin mitinglerine de damgasını vuran bu iddianın ardında¹⁰³, sanatçıların bir bölümünün TİP etrafında toplanması ve partinin söylemlerini sanatçıların katkısıyla yaygınlaştırması vardır. Hal böyleyken İslamcı yazarlar, materyalist kültürün yaygınlaşmasına neden olan eserlerin yasaklanması ya da boykot edilmesini talep etmiştir.¹⁰⁴ 1960'ların sol entelektüel çevrelerinde ve seküler kültürel üretimde dinin dışlanması ve din adamı ile dindar tiplemesinin karikatürleştirilmesi İslamcı cenahta tepki çeken diğer bir konu başlığıdır. "Gericici" ifadesinin ve "yobaz" stereotipinin şahıs ya da şahıslar toplamını değil doğrudan doğruya İslam itikadını hedef aldığı düşünüldüğünden Müslümanlar sık sık İslam'a sahip çıkmaya davet edilmiş¹⁰⁵; edebi-felsefi tartışmalara yansıyan dinde reform talepleri sert bir dille eleştirilmiş¹⁰⁶ ve milliyetçi dergilerde gördüğümüz "uyanık olma" çağırısı İslami bir içerikle ve kültür alanını da kuşatacak biçimde tekrarlanmıştır.¹⁰⁷ Müteyakkız olma ikazı hem seküler-sol yazına hem de birer misyoner faaliyeti

101 Bkz. Cevat Ülger, "Osmanlı Mimarlığı ve Abstre Anlayış", *Diriliş*, C.3, S.3, Aralık 1969, ss. 40-46; M. Cahit Atasoy, "Milli Musiki: Türk Musikisi", *Diriliş*, C.3, S.3, Aralık 1969, ss. 47-49.

102 Örneğin İsmail Kazdal, İsmail Kazdal, "Komünizm Kapıya Dayandı", *Hilâl*, C.5, S.54, Ağustos 1965, s. 3

103 Atılgan, *a.g.e.*, s. 651

104 Bayezid, *a.g.m.*; Semahaddin Cem [Kerestecioğlu], "Soysuz Dergilere Göre...", *Hilâl*, C.5, S.54, Ağustos 1965, s. 12.

105 Örneğin Özgedik şöyle der: "Cemiyetimizi ikide bir irtica var feryadı ile çalkalayanlar, din kelimesinin ağıza dahi alınmasını men edercesine mücadele edenler, bu hareketlerinin ekseriya yersiz bir telaş olduğunu düşünsünler... Düşününler ki, milletimizin en büyük kudreti olan imanına saldırmak ancak komünistlerin işine yaramaktadır". Orhan Özgedik, "İrtica", *Hilâl*, C.3, S.25, Mart 1962, s. 4. İslamcı yayınlarda asil gericiliğin Batı'ya özenmek, dinsizliğe heves etmek, gayrı ahlâkî işlere karışmak vb olduğunu iddia eden metinlere rastlamak olasıdır. Bkz. Ragıp Güzel, "Gericici Kim?", *Hakses*, Yıl: 5, S.55, Temmuz 1969, s. 15.

106 Cevat Rifat Atilhan, "İslam Düşmanlığı, Sebepler, Mesulleri", *Sebilürreşad*, C.13, S.316, Ocak 1961, s. 250

107 *Hakses*, "Uyanık Olalım", Yıl: 2, S.20, Ağustos 1966, ss. 12-13.

olduğu düşünülen edebi-sanatsal ürünlere yöneliktir.¹⁰⁸ Zira İslamcı yazarlar ideolojik ve kültürel bir savaş içinde olduklarını düşünmektedirler:

"... Evet bir harp içindeyiz. Fakat bu harp geçen asırların silahlı mücadelesi değil, asrımızın fikir ve kalem çarpışmasıdır. Öyle ise sen bu manevi harp içerisinde bir Müslüman olarak kendini hakka hizmette elan vazife başında bir asker bilmelisin! Bir askerın muvaffakiyeti, modern silahlarla mücehhez olması ve harp tekniğini bilmesiyle kaimdir. Düşman ilim, fen, sanat ve edebiyat gibi modern silahlarla bu üstünlüğü temin etmiştir. O halde biz de medeniyetin her safhasında temayüz edip bayrağı elimize almaya, her sahada üstün duruma geçmeye mecburuz. Tek kelimeyle mahkûm değil hâkim olmalıyız."¹⁰⁹

Seküler kültürel üretime alternatif yaratma arayışına giren İslamcılık bir yanıyla milli kültürü, devletin ihmal ettiği düşünülen Osmanlı geçmişine referansla yeniden inşa etme amacını güderken bir yanıyla da kültür alanını denetleyici nitelikteki devlet müdahalesinin arttırılmasını talep eden bir söylemi canlı tutmuştur. Devlet müdahalesi tartışmasını hem TRT hem de sansür kurulları etrafında görmek mümkündür. Öyle ki, devletin kültür ve sanat yayıncılığında izlemesi gereken yolun politik bir cepheleşme konusu olduğu 1960'ların ikinci yarısında TRT, iktidar ve muhalefet arasında parlamento tartışmalarının önemli bir parçası haline gelmiştir.¹¹⁰ TRT'nin yayın politikasına ilişkin ilk siyasi tartışmalara İslamcı yazarlar da katılmış ve kurumun materyalizmle özdeş görülen Batıcı eğilimlerden uzaklaşarak Müslüman Türk'e hitap edecek bir yayın politikasını benimsemesini talep etmişlerdir.¹¹¹

Dil inkılâbı ve Türk Dil Kurumu, 1960'larda da İslamcı eleştirinin merkezindedir. Latin alfabesine geçişin ve dilde arılaşma çabalarının Batı'ya hoş görünmek için yapıldığı ancak Batılılar tarafından dahi alay konusu haline geldiği¹¹², üstelik toplumda uzun soluklu bir tahribat yarattığı düşünülür.¹¹³ Devrimlerin düşünce akımı ve felsefe oluşturamadığı gibi edebiyat da inşa edemediğini iddia eden Karakoç ise Türk edebiyatının derin bir kriz içerisinde olduğunu yazar.¹¹⁴ Ona göre "Marksist çizgiler" bütün edebiyatı kaplamak istemiş ancak başarılı olamamıştır. Krizden yeni bir akım doğması ise kaçınılmazdır. Ancak Karakoç, kısa süreli akımlar yerine "köke, tarihe ve temele" dayanan bir kanon beklentisi içindedir.¹¹⁵ İslamcı dergilerde tekrarlanan evrenselliğe ancak milli olanın özümsemesiyle ulaşılabileceği tezi, milli olanı büyük

108 Zübeyir Koç, "Biz Hâlâ Uyuyoruz", *Haksess*, Yıl: 4, S.45, Eylül 1968, s. 21.

109 Mehmet Emin Balyan, "Müslüman Kardeş Vazife Başına!", *Hilâl*, C.4, S.39, Mayıs 1963, s. 10.

110 Bkz. *Milliyet*, "TRT Konusunda Bakan ile CHP'liler Tartıştı", 18 Ocak 1966, s. 7.

111 *Hilâl*, "T.R.T İdaresi", C.5, S.51, Nisan 1965, s. 19 ve 33.

112 Osman Turan, "Türk Dil Kurumuna Toplu Bir Bakış", *Hilâl*, C.5, S.53, Temmuz 1965, ss. 2-3 ve "Türk Dil'i nin Müdafaası", *İslam Medeniyeti*, C.1, S.1, Eylül 1967, ss. 36-38.

113 Kemal Kuşçu, "Müşahadeler-Mülâhazalar: Adlarımız, Soyadlarımız", *Hilâl*, C.2, S.20, Ekim 1961, s. 11.

114 Sezai Karakoç, "Devrimler ve Edebiyatımız", *Diriliş*, C.2, S.5, Ağustos 1966, s. 8.

115 *A.g.m.*, s. 10.

ölçüde İslâm ile özdeşleştirmenin yanı sıra ezen-ezilen ilişkisine odaklanan seküler ve toplumcu edebi üretimi taklit olarak tarif etme çabasını da kapsar. İslamcı yazarların “sosyal roman” kaleme alan isimlerin işlediği temaları “kökü dışarıda” görmeleri bu saptamayı destekler niteliktedir:

“Bugün Orhan Kemal, Yaşar Kemal, Kemal Tahir ve benzerleri sosyal gerçekçilik adına bize ne verebilir? Adlarını andığımız bu yazarlar ve daha niceleri sosyal roman yazma iddiasındadır. Ama ‘sosyal’den anlaşılan ne? Eldeki örneklere bakılırsa gayet basit, ilkel, yer yer dış bir doktrine yamanmış, daha doğrusu or[an]dan esinlenmiş bir toplum anlayışı bu. Hepsinin ortak yanı işçi-patron, köylü-ağa kıscacı ezenle ezilenin çekişmesi. Bir de şive taklidi yapıldı mı her şey tamamdır sanılıyor. Bir toplumun yapısı bu kadar basite ve tekdüzeliğe indirgenemez. O tarihi, siyasi, dini, metafizik yaşantısı, geçmişi ve kaygılarıyla karmaşık bir yapı gösterir.”¹¹⁶

Bizim Köy’ün yazarı Mahmut Makal’ın araladığı kapıdan geçen birçok edebiyatçı 1960’larda bir köy romanı külliyatı oluşturmaya başlamıştır. Özellikle köydeki sosyal ilişkileri eleştirisinin merkezinde konumlayan köy edebiyatı başka sanat dallarına da ilham kaynağı olmuştur. Ancak köy edebiyatına hem soldan hem de İslamcı kanattan eleştiriler vardır. İslamcı yazarlar, köy edebiyatını otantik olmamakla itham ederler. Örneğin Mehmet Akif İnan, köyün maddi imkânlar açısından çok geri olduğunu kabul eder ancak bu alandaki edebi eserlerin realizmin sınırlarını zorladığını, köylerdeki cinsel, ahlaki bozuklukları merkeze alarak hakikatten uzaklaştığını ileri sürer. Halbuki İnan’a göre bütün yokluklara rağmen köyün en önemli vasfı ahlaki mazbutluktur. Şehirde köy yaşamına atfedilen bozuklukların çok daha fazlası vardır. Yazara göre köyün manevi hususiyetini inkâr ederek yapılan köy edebiyatı “belki de yabancı eller tarafından idare edilmektedir”; hedeflenen ise köklerinden kopuk nesiller yetiştirmektir.¹¹⁷

İslamcı yayınlarda metafizik ve dini kaygıları merkeze alan bir kültürel üretim ihtiyacına vurgu yapılması alternatif kültürel hegemonya projesine dair bir arayışa işaretler. Kültür alanını İslamileştirmek ise ancak o alanda farklı toplumsal kesimleri içine çekecek, nitelikli ve sürekli üretimle mümkündür. Bunun ilk koşulu söz konusu üretimi yapabilecek beşerî imkana sahip olmaktır. 1960’ların ikinci yarısında dini tedrisatın ivme kazanmasına işaret eden İslamcı kesim kadro sorununun yakında çözülebileceğini düşünmektedir. Ancak yetişecek kadronun ihtiyaç duyduğu araçları kullanabilmesi için sermaye birikimi gereklidir.¹¹⁸ Bu çerçevede farklı öneriler vardır. Örneğin Gönen Müftüsü Rahmi Serin, İslami bir sermayenin oluşturulabilmesi için Ordu

116 Rasim Özdenören, “Romanın Çıkması”, *Diriliş*, C.2, S.8, Kasım 1966, ss. 38-39.

117 İnan, *a.g.m.*, s. 15. Benzer yorumlar için bkz. Ahmet B. Karabacak, “Edebiyatta Yolumuz”, *Tohum*, C.2, S.17, Şubat, ss. 11-12.

118 1960’ların başlarından itibaren İslam’da iktisat başlığı altında faizsiz bankacılık konusu tartışılmaktadır. Bkz. Muhammed Hamidullah, “İslam’da İktisat: Faizsiz Bankacılık Kooperatifleri”, *Hilâl*, C.3, S.25, Mart 1962, s. 3 ve 24. Bu metinlerde İslam ülkelerinden örnekler verildikten sonra her ülkenin özgün şartlarına uygun modeller geliştirebileceği de yazılır.

Yardımlaşma Kurumu'nun (OYAK) bir benzerinin Diyanet İşleri Başkanlığı mensuplarına yönelik olarak kurulmasını önerir. İslami usullerle biriktirilecek bu sermayenin bağışlarla desteklenmesi ve ticari alana sevk edilmesi durumunda kültürel hedeflere ulaşılabileceğini ileri sürer. İslami sermayeyle ilk yapılacaklar arasında matbaa ve radyo kurmak vardır. Akabinde İslami konuları ele alacak tiyatro ve sinema prodüksiyonları hazırlanmalıdır.¹¹⁹

İslamcı dergilerde kültür meseleleri üzerine yazarların ortak kanaati sinemanın yazılı kültür ürünlerinden daha geniş bir kitleye ulaştığıdır. Bu durum, sinemayı kültürel hegemonya tartışmalarının vazgeçilmez bir unsuru kılar. 1961-1965 arasında toplumcu gerçekçilik akımının, gecikmeli de olsa, Türk sinemasında etkisini göstermesi ve *Otobüs Yolcuları* (Ertem Göreç, 1961), *Gurbet Kuşları* (Halit Refiğ, 1964) *Karanlıkta Uyananlar* (Ertem Göreç, 1964) başta olmak üzere çok sayıda politik içerikli filmin çekilmesi İslamcı ve milliyetçi yazarları harekete geçirir. Göç, grev, işçi hakları gibi konuları işleyen filmler sıklıkla Marksist esintili oldukları iddiasıyla eleştiriye tabi tutulur.¹²⁰ 1965 sonrasında AP iktidarının tavrı ve yapımcıların piyasanın taleplerini incelemesi nedeniyle sinemada toplumcu gerçekçilik akımının ivme kaybetmesi sözü edilen eleştirilerin dozunu azaltmaz bilakis artırır.

Koloğlu'na göre sinemalarda "milli terbiye ve ananelere bağlı" neredeyse hiçbir film yoktur.¹²¹ *Haksess*'te kültürel meseleler üzerine yazar Eldivan Müftüsü Göktaş ise Türk sinemasının "*Türk asıllı olmayan ve dine ve Türk'e düşman unsur ile Türk asıllı olup da din duygusundan nasipsiz kişilerin tekelinde*" olduğunu ileri sürer.¹²² Komünistlere, sol sempatanlara ait olduğunu iddia ettiği eserlerin Müslüman Türkiye sinemalarında ilgi görmesini esefle karşılar. Göktaş'a göre yabancı filmler ya Yahudilik ve Hristiyanlık propagandası yapmaktadır ya da izleyicilere nihilizm aşılacaktır. Hal böyleyken sansür kurullarının daha etkin işletilmesini, sansür nizamnamelerinin Diyanet'in katılımıyla yenilenmesini, film şirketlerinin ve salon sahiplerinin "dini ve milli bünyeye aykırı" filmleri almamasını salık verir. Yazar aynı zamanda "din düşmanı" yabancı rejisörlerin ve film şirketlerinin Türkiye'yi film platosu olarak kullanma serbestliğini eleştirir.¹²³ Ona göre Türkiye'de film çekmek isteyenlerin kimliğinden senaryoya kadar her unsur resmi makamlar tarafından sıkı bir biçimde tetkik edilmelidir.¹²⁴

Sinemayı mevcut haliyle dindarlar için bir tehdit olarak algılayan yazarlar için "İslam sineması" bir mecburiyettir. "Milli sinema" adı da verdikleri İslam sinemasının özelliği ise İslam'ın emirlerine uygun bir biçimde, İslam-Türk

119 Rahmi Serin, "İslam - Kadro - Sermaye", *Haksess*, Yıl: 4, S.45, Eylül 1968, ss. 5-7.

120 Bkz. Yücel Çakmaklı, "Milli Sinema İhtiyacı", *Tohum*, C.1, S.11, Ağustos 1964, s. 3.

121 İhsan Koloğlu, "Sinema ve Cemiyet", *İslam Medeniyeti*, C.2, S.16, Kasım 1968, ss. 43-44.

122 Yaşar Sabri Göktaş, "Sinema II", *Haksess*, Yıl: 4, S.38, Şubat 1968, s. 7.

123 Benzer eleştiriler için bkz. Yücel Çakmaklı, "1963-1964 Film Mevsimi", *Tohum*, C.1, S.2, Kasım 1963, s. 31

124 Göktaş, *a.g.m.*, ss. 7-8.

nesilleri yetiştirme hedefine göre organize edilmesidir.¹²⁵ İslamcılar, sinemanın finansmanından konu ve oyuncu seçimine kadar tüm aşamalarının dindar Müslümanlarca tayin edilmesini şart koşar. Bu çerçevede dönemin İslamcı yazarlarının iki somut talebi dile getirdikleri görülmektedir. Bunlardan ilki, din adamlarının sinemayı İslam-toplum ilişkileri özelinde öncelikli bir konu olarak ele almasıdır.¹²⁶ İkincisi de yapımçı ve sermayedarların İslam'a uygun filmleri desteklemeye davet edilmesidir.¹²⁷ Örneğin kendisi de o dönemde genç bir sinemacı olan ve Müslüman örgütlenmelerinin sinemaya kayıtsız kalmasını eleştiren Yücel Hekimoğlu, "korkulu silah" olarak betimlediği sinemanın uhrevi amaçlar için kullanılmasını talep etmekle kalmaz; din adamlarının İslam'ı konu alan filmlerin kontrolünde yer almasını ve dini organizasyonların sinemaya maddi ve manevi destek olmasını da talep eder.¹²⁸ Göktaş da zengin dindarların kâr amacı gütmeyen film şirketleri kurması; senaristlerin, rejisörlerin, oyuncuların dindarlar arasından seçilmesi, dini ve milli konuların tercih edilmesi gerektiğini yazar.¹²⁹ Filmlerin denetimi konusunda Göktaş, Hekimoğlu ile benzer düşünmektedir. Ona göre nasıl orduyla ilgili filmlerde askeri bir uzman sürece nezaret ediyorsa dini filmlerde de Diyanet'ten bir yetkili aynı vazifeyi üstlenmelidir. Dine uygun filmler çekmenin yeterli olmadığı, sinema salonlarının haremlik-selamlık olarak düzenlenmesi gerektiği de "İslam sineması" başlığının altında tartışılmıştır.¹³⁰

İslamcı süreli yayınlar, İslamcı bir gündem etrafında harekete geçen sanatçıları destekleme ve onları okuyuculara duyurma gibi bir misyon benimsemiştir.¹³¹ Ancak 1960'ların kültürel atmosferinde İslamcı sanatçıların kültürel üretimi sınırlı bir düzeyde kalmış¹³² ve seküler sol üretime alternatif oluşturma çabası İslamcı entelektüelleri tatmin edecek bir sonuç vermemiştir. İslami sinema ve edebiyat aslen 1970'lerde canlanacaktır ve bu süreçte 1960'lı yıllardaki tartışmalar etkili olacaktır.

125 Yücel Çakmaklı, "Milli Sinema İhtiyacı", *Tohum*, C.1, S.11, Ağustos 1964, s. 3

126 Akif Can, "İslam'ın Emrinde Sinema", *Tohum*, C.3, S.32, Ekim 1967, ss. 26-27

127 Çakmaklı, *a.g.m.*, s. 3.

128 Yücel Hekimoğlu, "Sinema Silahı", *İslam Medeniyeti*, C.1, S.1, Ağustos 1967, ss. 38-39.

129 Göktaş, *a.g.m.*, ss. 7-8

130 *A.g.m.*, ss. 8-9.

131 Örneğin Osmanzade, "Tiyatro", *Hilâl*, C.7, S.84, Ağustos 1968, ss. 13-14.

132 Bu dönemde Necip Fazıl Kısakürek'in yazmış olduğu piyesler İslamcı gençler tarafından sahnelenmiştir. Sinema alanında ise Muharrem Gürses'in yönettiği *Hz. Yusuf'un Hayatı* (1965) dikkat çekici bir örnektir. Çakmaklı'nın *Birleşen Yollar* (1970) adlı filmi ise 1970'lerde hız kazanacak olan "milli sinema" örneklerinin öncülüdür. Jenkins, *a.g.e.*, s. 129.

Sonuç

1960'ların İslamcılığı genel hatlarıyla "sistem içi" kalmaya özen gösteren bir siyasi hatta karşılık gelir. 1961-65 arasında sistem içi olmak, olası bir hükümet ve ordu baskısından sakınmak anlamına gelirken 1965 sonrasında iktidarla yakın ilişki kurmak ve bürokraside yer alarak devlete nüfuz etmek manasına gelmiştir. Özellikle ilk dönemde, İslamcılığın anti-demokratik olmadığını ispat etmeye çalışan kimi İslamcı yazarlar, İslam'ın özünde demokratik bir din olduğunu tarihsel olarak kanıtlamaya çalışmışlar ve dolayısıyla ona dayandırılan bir dünya görüşünün de demokratik olacağını iddia etmişlerdir. Ancak İslamcı metinlerde, seçimler gibi biçimsel demokratik mekanizmalara dair fikirlere rastlanılsa da bir politik özne olarak yurttaş ve ulusal egemenlik fikrine referans veren örneklerle tesadüf etmek çok olası değildir. Haklar ve özgürlükler de yalnızca din ve vicdan hürriyeti bağlamında ele alınmıştır. İkinci dönemde ise İslamcılık, sağ siyasetin köşe taşlarını belirleme ve merkez sağ İslami bir çizgiye yaklaştırma hedefine uygun bir biçimde hareket etmiştir.

İslamcılığın 1960'lardaki "sistem içi" pozisyonu, milliyetçi-muhafazakâr siyasetin genel şablonu içinde kalmasının hem nedeni hem de bir anlamda sonucudur. İslamcılar Türk milliyetçileriyle yaptıkları yoğun mesai neticesinde milliyetçiliğin "hareket" formundan etkilenmişler ve de İslam'ın, anti-komünizmin başat unsuru olduğuna milliyetçileri ikna ederek onları ideolojik zemine etkilemişlerdir. Dolayısıyla bu dönemde ana akım Türk milliyetçiliği ile doğrudan çatışan, polemige giren İslamcı yazar bulmak güçtür. Bununla birlikte, "gerçek milliyetçilik" tarifinin yapıldığı İslamcı dergilerde, İslam'ı Türklüğün asli bileşeni olarak görmeyen Turancı-Türkçü cenaha ve milliyetçiliği seküler bir perspektiften yorumlayan Kemalist aktörlere eleştiriler mevcuttur.

İslamcı yazarların 1960'ların ana gündem maddeleri olan kalkınma, sosyal hareketlilik, sömürgelerin bağımsızlık mücadeleleri ve kültürel üretimin politik niteliği üzerine yazdıklarında iki temel motivasyon kendini belli eder. Bunlardan ilki "milli kimliği" ve "milli olanı", kurucu süreçteki seküler tasarımdan uzaklaştırarak İslami bir içeriğe büründürmektir. Milliyetçi-muhafazakâr siyasetin argümanlarını büyük oranda benimseyen İslamcı yazarlar seçtikleri başlıklarda bu argümanların sınırlarını İslami kavram ve hedeflerle yeniden tarif etmeye çalışmışlardır.

İkinci motivasyon ise sol siyasetin ve sol entelektüellerin kuramsal çıkarımlarına ve günele dair yorumlarına alternatif oluşturmaktır. Örneğin sömürgelerin bağımsızlığını anti-emperyalizm kavramı ve kapitalist olmayan kalkınma yöntemleri etrafında tartışan soldan farklı olarak bu gelişmeleri İslami bir yeni çekim merkezinin inşasına giden yol olarak değerlendirme eğilimindedirler. Kalkınmanın tüm ülke sathına yayılması gerektiği konusunda İslamcılar da sosyalistler gibi düşünmektedir. Ancak sol entelektüeller kalkınma

öntündeki en büyük engelin emperyalizme göbekten bağlı sermaye sınıfı ve kırsaldaki ağalık sistemi olduğunu düşünürken İslamcılar esas engelin maneviyat eksikliğinden ve Batı hayranlığından kaynaklandığını ileri sürmektedir.

1960'lı yılların deneyimi, İslamcılığın milliyetçi-muhafazakâr siyasete bağımlı bir biçimde büyümesinin sınırları olduğunu ortaya koymuştur. İslamcı dergilerde yazanların bir bölümü, Milli Nizam Partisi'nin kurulması neticesinde İslamcılık müstakil bir siyasi partiye sahip olunca kendilerini Milli Görüş çevresinde ifade etmeye başlamıştır. Maddi ve manevi kalkınma, İslami kültür, İslamcı dış politika başta olmak üzere 1960'lar boyunca İslamcı süreli yayınlarda işlenen başlıklar, kısmen Milli Görüş siyasetinin programı etrafında toplanmıştır. 1970'lerde İslamcı siyaset, anti-komünizmden vazgeçmemekle birlikte, kendi politik istikametini belirginleştirmek adına milliyetçi öznelerle rekabet düzeyini arttırmış ve ümmeti söylemsel olarak ön plana çıkaran, İslami bir düzen kurulmasını talep eden ve militan yanı daha kuvvetli olan bir çizgiye meyletmiştir.

KAYNAKÇA

I. Süreli Yayınlar

Diriliş

Hakses

Hilâl

İlahi Işık

İslam

İslam'ın İlk Emri Oku

İslam Düşüncesi

İslam Medeniyeti

Milliyet Gazetesi

Sebilürreşad

Tohum

II. Kitaplar

BORA, Tanıl, *Türk Sağının Üç Hali*, Birikim Yayınları, İstanbul, 2003

BURSA, Zeynep, *Türkiye Solunda Kalkınma Düşüncesi: 1920'lerden 1970'lere, Versus*, İstanbul, 2011.

ÇINAR, Menderes, *Siyasal Bir Sorun Olarak İslamcılık*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2005.

ELİĞÜR, Banu, *The Mobilization of Political Islam in Turkey*, New York: Cambridge University Press, 2010.

FİNDLEY, Carter V., *Turkey, Islam, Nationalism and Modernity: A History (1789-2007)*, Yale University Press, New Haven&London, 2010.

- GRAMSCI, Antonio, *Hapishane Defterleri: Felsefe ve Politika Sorunları: Seçmeler*, çev. Adnan Cemgil, Belge, İstanbul, 2014
- JENKINS, Gareth, *Political Islam in Turkey*, Palgrave Macmillan, New York, 2008.
- KRAMER, Heinz, *A Changing Turkey: The Challenge to Europe and the United States*, Brookings Institution Press, Washington D.C, 2000.
- ŞAYLAN, Gencay, *Türkiye'de İslamcı Siyaset*, Verso Yayıncılık, Ankara, 1992.

III. Makaleler

- AGTAŞ, Özkan, "Ortanın Solu: İsmet İnönü'den Bülent Ecevit'e", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Sol*, (Ed. M. Gültekinil) C.8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 194-261.
- AKKAYA, Fazlı, "Köy Enstitülerinin Hasretini Çekenler", *Sebilürreşad*, C.15, S.355, Haziran, 1964, s. 72.
- ALP, Ali Rıza, "Ayasofya Camii İbadete Açılmalıdır", *Sebilürreşad*, C.15, S.354, Mayıs 1964, s. 54-55.
- ARAL, Namık Zeki, "Müslümanlık ve Sosyalizm", *İslam*, C.8, S.88, Ocak 1965, s. 105-106.
- ARSLAN, Sabri, "Sakin Söyleme", *Hilâl*, C.3, S.34, Aralık 1962, s. 16.
- ATABEY, İbrahim, "Moda Denilen Canavar", *İslam'ın İlk Emri Oku*, C.6, S.63, 1967, s. 5.
- ATASOY, M. Cahit, "Milli Musiki: Türk Musikisi", *Diriliş*, C.3, S.3, Aralık 1969, s. 47-49.
- ATILGAN, Gökhan, "Sosyalist Milliyetçilik Söylemi (Türkiye, 1961-1968): Temeller, Ayrılıklar", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 64 (3), 2009, s. 1-25
- ATILGAN, Gökhan, "Sanayi Kapitalizminin Şafağında", *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasi Hayat*, (Ed. G. Atılgan, C. Saraçoğlu, A. Uslu), Yordam Kitap, İstanbul, 2015, s. 501-656
- ATILHAN, Cevat Rifat, "İslam Düşmanlığı, Sebepler, Mesulleri", *Sebilürreşad*, C.13, S.316, Ocak 1961, s. 250-251.
- ATILHAN, Cevat Rifat, "Tehlikeli Hareketler", *Hilâl*, C.2, S. 23, Ocak 1962, s. 3.
- AVAR, Ahmet, "Rus Emperyalizmi", *Hilâl*, C.2, S.20, Ekim 1961, s. 22-23.
- AYTEKİN, Kerim, "Üniversite Hakkımız", *Tohum*, C.3, S.34, Kasım 1968, s. 22-23.

BALTACI, Cahit, "Kalkınma Köyden Başlamalıdır", *İslam Medeniyeti*, C.2, S.1, Eylül 1967, s. 34-35.

BALYAN, Mehmet Emin, "Gençliğe Hitap", *Hilâl*, C.3, S.31, Eylül 1962, s. 11.

BALYAN, Mehmet Emin, "Müslüman Kardeş Vazife Başına!", *Hilâl*, C.4, S.39, Mayıs 1963, s. 10.

BAŞGİL, Ali Fuat, "Demokrasi Maneviyatçıdır", *Hilâl*, C.4, S.41, Temmuz 1963, s. 1 ve 16-17.

BAYEZİD, Ahmet, "Sosyalizm Merdiveni", *Hilâl*, C.4, S.47, Temmuz 1964, s. 5.

BÜYÜKKÖRÜKÇÜ, Tahir, "Çileli Bir Dünyada Yaşıyoruz", *Haksess*, Yıl: 4, S.41, Mayıs 1968, s. 3 ve 21.

CAN, Akif, "İslamın Emrinde Sinema", *Tohum*, C.3, S.32, Ekim 1967, s. 26-27.

ÇAKMAKLI, Yücel, "1963-1964 Film Mevsimi", *Tohum*, C.1, S.2, Kasım 1963, s. 31.

ÇAKMAKLI, Yücel, "Milli Sinema İhtiyacı", *Tohum*, C.1, S.11, Ağustos 1964, s. 3.

ÇETİNSAYA, Gökhan, "İslamcılıktaki Milliyetçilik", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, (Ed. T. Bora ve M. Gültekingil) C.6, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 420-451.

ÇINARYERLİ, Hasan, "İslam'ın Millet Görüşü", *Diriliş*, C.2, S.4, Temmuz 1966, s. 15-20.

ÇİĞDEM, Ahmet, "İslamcılık ve Türkiye Üzerine Bazı Notlar", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, (Ed. T. Bora ve M. Gültekingil) C.6, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 26-33.

ÇOBAN, Funda, "İslamcılığın Fikri Taşıyıcısı Olarak Türkiye Siyasi Hayatında Necip Fazıl", *Mülkiye Dergisi*, 39 (3), 2015, s. 59-87.

DEĞİRMENCİ, Yusuf, "Komünizm Psikososyal Bir Hastalıktır", *Haksess*, Yıl: 4, S.45, Eylül 1968, s. 19.

DEMİRCİ, Etem, "Komünizm", *Tohum*, C.1, S.5, Şubat 1964, s. 25-26.

DEMİRDAĞ, Yusuf, "İmanlıların Komünistlere Karşı Savaşı" *Hilâl*, C.3, S.34, Aralık 1962, s. 10-11.

DEMİRDAĞ, Yusuf, "Tarih Boyunca İmanlı-İmansız Mücadelesi", *Hilâl*, C.3, S.30, Ağustos 1962, s. 4 ve 16.b

DİKEÇLİGİL, Hüsnü, "Sana Yakışmıyor Milletim", *Hilâl*, C.3, S.30, Ağustos 1962, s. 5 ve 14.

DİKEÇLİGİL, Hüsnü, "Uyanıyor Toprağımız ve Toprağımızın Çocukları", *Hilâl*, C.3, S.31, Eylül 1962b, s. 8.

Diriliş, "İslâm Birliği", C.2, S.1, Mart 1966, s. 49-50.

Diriliş, "Ayasofyanın Anlamı", C.2, S.1, Mart 1966, s. 29-31.

Diriliş, "İstanbul'un Hakkı", C.2, S.4, Temmuz 1966, s. 41-44.

DURAN, Burhanettin, "Cumhuriyet Dönemi İslamcılığı: İdeolojik Konumları, Dönüşümü ve Evreleri", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, (Ed. T. Bora ve M. Gültekinil) C.6, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 129-155.

EYGİ, Mehmet Şevki, "Uyanan Afrika'da İslamiyet", *Sebilürreşad*, C.13, S.317, Şubat 1961, s. 266-267.

ERTAN, Veli, "Müslüman Devletler: Endonezya Cumhuriyetleri Birliği", *Hilâl*, C.2, S.24, Şubat 1962, s. 12-13.

GÖKTAŞ, Yaşar Sabri, "Sinema II", *Haksess*, Yıl: 4, S.38, Şubat 1968, s. 7-9.

GÜL, Kemal Vehbi, "Vatan Kalkınmasında Din Adamına Düşenler", *İslam'ın İlk Emri Oku*, C.2, S.22, Ocak 1963, s. 17-18 ve 25.

GÜLER, Halis, "Rus Katliamı ve Türk Milleti", *Hilal*, C.2, S.16, Ocak 1961, s. 17.

GÜRCAN, Metin, "Seventh Son of the East: Sezai Karakoç an His Doctrine of Revival", *Turkish Studies*, 16: 1, April 2015, s. 1-19.

GÜZEL, Ragıp, "Gerici Kim?", *Haksess*, Yıl: 5, S.55, Temmuz 1969, s. 15.

Haksess, "Uyanık Olalım", Yıl: 2, S.20, Ağustos 1966, s. 12, 13.

HAMİDULLAH, Muhammed, "İslam'da İktisat: Faizsiz Bankacılık Kooperatifleri", *Hilâl*, C.3, S.25, Mart 1962, s. 3 ve 24.

HAN, Inamullah, "Müslüman Nijerya'da Krizler", *Diriliş*, C.2, S.5, Ağustos 1966, s. 47-50.

HEKİMOĞLU, Yücel, "Sinema Silahtır", *İslam Medeniyeti*, C.1, S.1, Ağustos 1967, s. 38-39.

HIZAL, Ahmet Hazer, "Kuzey Kafkasya'da Toptan İmha, Tehcir ve Katliam Genocide", *Hilâl*, C.2, S.19, Eylül 1961, s. 21-22.

Hilâl, "Şefik İnan'a Cevap", C.3, S.32, Ekim 1962, s. 17-18.

Hilâl, "Müslüman Türklere Karşı Komünizm Mezaliminin Bir Yenisi", C.3, S.30, Ağustos 1962, s. 9.

Hilâl, "Bildiri", C.4, S.41, Temmuz 1963, s. 17.

Hilâl, "Dünya İslam Kongresi", C.4, S.38, Nisan 1963, s. 10.

- Hilâl*, "T.R.T İdaresi", C.5, S.51, Nisan 1965, s. 19 ve 33.
- Hilâl*, "Bir Ziyaretin Ardından", C.6, S.62, Eylül 1966, s. 2-4.
- Hilâl*, "Okullarda Din Dersi", C.6, S.72, Temmuz 1967, s. 16-17.
- Hilâl*, "Bizden Olanlara: Avrupa ve Biz", C.8, S.86, Ekim 1968, s. 29-31.
- Hilâl*, "Batı Dünyasının Gençliği Ne İstiyor?", C.7, S.82, Haziran 1968, s. 2-3.
- İFFET, Afife, "Demokrasi ve Din", *Tohum*, C.1, S.3, Aralık 1963, s. 24-25.
- İKİZ, M. Lütfi, "Sosyalizm Modası ve Komünizm Vebası", *Hilâl*, C.3, S.31, Eylül 1962, s. 9.
- İKİZ, M. Lütfi, "Cezayir Mücahitlerine", *Hilâl*, C.3, S.29, Temmuz 1962, s. 12 ve 16.
- İlahi Işık*, "Sağcı Solcu", C.4, S.79, Ocak 1970, s. 6-7.
- İNAN, Mehmet Akif, "Milliyetçilik - I", *Hilâl*, C.3, S.33, Kasım 1962, s. 1.
- İNAN, Mehmet Akif, "Köy Gerçekleri", *Hilâl*, C.3, S.35, Ocak 1963, s. 15.
- İPEKÇİ, Abdi, "İşbirliği Evet, Ama...", *Milliyet*, 1 Eylül 1966, s. 1.
- KALPAKLIOĞLU, H. Cavid, "Kıbrıs Fırıldacı", *Tohum*, C.1, S.6, Mart 1964, s. 4-5.
- KANBEK, Ahmet, "Komünisti Teşhiste Ölçü", *Hilâl*, C.6, S.69, Nisan 1967, s. 4-5.
- KARABACAK, Ahmet B., "Garip Bir Milliyetçilik Anlayışı", *Tohum*, C.2, S.14, Kasım 1964, s. 22-24.
- KARABACAK, Ahmet B., "Edebiyatta Yolumuz", *Tohum*, C.2, S.17, Şubat 1965, s. 11-12.
- KARAKOÇ, Sezai, "Sitemizde Eşitlik", *Tohum*, C.1, S.10, Temmuz 1964, s. 3.
- KARAKOÇ Sezai, "Sağ ve Sol II", *Diriliş*, C.2, S.3, Haziran 1966, s. 8-10.
- KARAKOÇ, Sezai, "Devlet Kaygısı", *Diriliş*, C.2, S.7, Ekim 1966, s. 7-10.
- KARAKOÇ, Sezai, "Dış Politikamız", *Diriliş*, C.2, S.8, Kasım 1966, s. 6-11.
- KARAKOÇ, Sezai, "Devrimler ve Edebiyatımız", *Diriliş*, C.2, S.5, Ağustos 1966, s. 8-10.
- KARAKOÇ, Sezai, "Ayasofya, Ne Kadar Sabırlısn!", *İslam Medeniyeti*, C.1, S.10, Mayıs 1968, s. 36.
- KARAMAN, M. Naim, "İslam'ın Mücadelesi Yapılmalı!" *Hilâl*, C.5, S.51, Nisan 1965, s. 8.

KAZDAL, İsmail, "Komünizm Kapiya Dayandı", *Hilâl*, C.5, S.54, Ağustos 1965, s. 3-4.

KAZDAL, İsmail, "Sağ ve Sağcı", *Hilâl*, C.5, S.58, Haziran 1966, s. 6-7.

KAZDAL, İsmail "Gençlik Nedir?", *Hilâl*, C.8, S.85, Eylül 1968, s. 2-3.

[KERESTECİOĞLU], Cem Semahaddin, "Milli Uyanıklık", *Tohum*, C.2, S.21, Haziran 1965, s. 26-27.

[KERESTECİOĞLU], Cem Semahaddin, "Soysuz Dergilere Göre...", *Hilâl*, C.5, S.54, Ağustos 1965, s. 12.

[KERESTECİOĞLU], Cem Semahaddin, "Komünizme Karşı Maneviyat ve Milliyet", *Haksess*, Yıl: 2, S.17, Mayıs 1966, s. 8-9.

[KERESTECİOĞLU], Cem Semahaddin, "İslam'da Gaye Birliği", *Haksess*, Yıl: 3, S.32, Ağustos 1967, s. 7-8.

KOÇAOĞLU, Sami, "Dünya Gençliğindeki Bunalım ve Din", *Haksess*, Yıl: 4, S.43, Temmuz 1968, s. 18-19.

KOÇ, Zübeyir, "Biz Hâlâ Uyuyoruz", *Haksess*, Yıl: 4, S.45, Eylül 1968, s. 21.

KOLOĞLU, İhsan, "Sinema ve Cemiyet", *İslam Medeniyeti*, C.2, S.16, Kasım 1968, s. 43-44.

KUŞÇU, Kemal, "Demokrasi ve İlericilik-Gericilik", *Sebilürreşad*, C.14, S.327, Ekim 1961, s. 28-29.

KUŞÇU, Kemal, "Müşahadeler-Mülâhazalar: Adlarımız, Soyadlarımız", *Hilâl*, C.2, S.20, Ekim 1961, s. 11.

MEDENÎ, Halil, "İslami Feza Çağı", *Hilâl*, C.7, S.80, Mart 1968, s. 3.

METINER, Zeki, "Aşırı Sağ ve Sol Cereyanlar", *Haksess*, Yıl: 1, S.6, Haziran 1965, s. 16-17.

Milliyet, "TRT Konusunda Bakan ile CHP'liler Tartıştı", 18 Ocak 1966, s. 7.

MUHİBBİGİL, Mehmed, "İslam Birliği", *Hilâl*, C.5, S.56, Mart 1966, s. 18-20.

NOMER, Kemaleddin, "Gericilikle Mücadele ve Arkası", *Hilâl*, C.4, S.46, Mayıs 1964, s. 3 ve 5.

NOMER, Kemaleddin, "Kıbrıs ve Patrikhanenin Faaliyetleri", *Tohum*, C.1, S.5, Şubat 1964, s. 7-9.

OSMANZADE, "Tiyatro", *Hilâl*, C.7, S.84, Ağustos 1968, s. 13-14.

ÖZARSLAN, Sadık, "Köyümüz ve Köylümüz", *Tohum*, C.1, S.6, Mart 1964, s. 11-12.

ÖZCAN, Salih, "Pakistan Notları", *Hilâl*, C.4, S.39, Mayıs 1963, s. 12-15.

ÖZCAN, Salih, "İslam Alemi ve Türkiye", *Hilâl*, C.5, S.56, Mart 1966, s. 7.

ÖZDENÖREN, Rasim, "Romanın Çıkmazı", *Diriliş*, C.2, S.8, Kasım 1966, s. 38-41.

ÖZEKMEKÇİ, M. İnanç, "Türk Sağında Ayasofya İmgesi", *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri* (Ed. İ. Kerestecioğlu ve G. G. Öztan) İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 283-306.

ÖZGEDİK, Orhan, "İrtica", *Hilâl*, C.3, S.25, Mart 1962, s. 4.

ÖZKAFA, Süleyman, "İmam Hatip Okulları Etrafında Koparılan Yaygara: Komünistlerin İlk Hedefleri", *İslam'ın İlk Emri Oku*, C.3, S.35, 1964, s. 12-13.

ÖZTÜRK, Kamil, "Az Gelişmiş Ülkelerin Krizi", *Diriliş*, C.2, S.2, Nisan 1966, 16-18.

PAKDİL, Nuri, "Ankara Yazıları", *Diriliş*, C.2, S.6, Eylül 1966, s. 25-30.

PAPATYA, Nail, "Birlik Olalım Fakat Nasıl?", C.6, S.71, Haziran 1967, s. 7.

SAĞIRLI, Ekrem, "Köy Problemleri ve Hal Çareleri", *Haksess*, Yıl: 5, S.50-51, Şubat-Mart 1969, s. 14-15.

Sebilürreşad, "İlahi Kanunlar Şaşmıyor", C.13, S.310, Haziran 1960, s. 146-153.

Sebilürreşad, "Maarif Vekâletinin Haksız Bir Kararı", C.14, S.328, Ekim 1961, s. 46.

Sebilürreşad, "Memleketi İçin[d]en Yıkacak Komünist Talimatı", C.14, S.337, Haziran 1962, s. 190-191.

Sebilürreşad, "İslam Birliği", C.15, S.357, Temmuz 1964, s. 108.

SELİM, İsmet, "İnsanlık Aleminin Baş Belası: Komünizm", *Haksess*, Yıl: 2, S.20, Ağustos 1966, s. 17-18.

SELİM, İsmet, "Neslimizi Kurtaralım", *Haksess*, Yıl: 5, S.49, Ocak 1969, s. 12-13.

SERİN, Rahmi, "İslam - Kadro - Sermaye", *Haksess*, Yıl: 4, S.45, Eylül 1968, ss. 5-7.

SIDDIKI, Naim, "Komünizmle Nasıl Mücadele Edilir -1", *Hilâl*, C.2, S.19, Eylül 1961, s. 23-24.

SOLAK, Saffet, "Din ve Milliyet", *Tohum*, C.1, S.5, Şubat 1964, s. 13-15.

TABAK, Kemal, "Türkiye'de Köy Problemleri", *Haksess*, Yıl: 4, S.39, Mart 1968, s. 16.

TAMER, Necati, "Düşmanımızı Tanıyalım, O'na Savaş Açalım", *Hilâl*, C.2, S.24, Şubat 1962, s. 10.

TAMER, Necati, "Milletler Niçin Geri Kalır ve Nasıl İlerler *Hilâl*, C.3, S.26, Nisan 1962, s. 9.

TAŞKIN, Yüksel, "Türkiye'de Sağcılık", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler*, (Ed. T. Bora ve M. Gültekingil) C.9, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 451-472.

TOPÇU, Nurettin, "Manevi Kalkınma", *İslam'ın İlk Emri Oku*, C.7, S.67, Temmuz 1967, s. 14.

TUNCALP, Enver, "Sağcı ve Solcuların Kur'an'da Yeri", *İslam*, C.6, S.63, Aralık 1962, s. 85.

TURAN, Osman, "Din Öğretimi ve Maarif Vekili", *Hilâl*, C.4, S.41, Temmuz 1963, s. 1 ve 4.

TURAN, Osman, "Türk Dil Kurumuna Toplu Bir Bakış", *Hilâl*, C.5, S.53, Temmuz 1965, s. 2-3 ve 30-31

TURAN, Osman, "Türk Dil'i'nin Müdafaası", *İslam Medeniyeti*, C.1, S.1, Eylül 1967, s. 36-38.

TURGUT, M., "Anadolu Köylüsü", *Tohum*, C.1, S.2, Kasım 1963, s. 15-16.

TÜRK, Resul, "Türkiye'de Siyasal İslam'ın Örgütlenme Faaliyetleri", *Akademik Hassasiyetler Dergisi*, C.2, S.3, 2015, s. 99-131.

UÇAR, Hüseyin, "Köylü Kalkınmak İstiyor", *Tohum*, C.2, S.13, Ekim 1964, s. 19-21.

UTKU, Turhan, "Köy Kalkınması ve Lider [I]", *Haksess*, Yıl: 3, S.33, Eylül 1967, s. 9-11.

UTKU, Turhan, "Köy Kalkınması ve Lider [II]", *Haksess*, Yıl: 3, S.33, Ekim 1967, s. 14-15.

UYGUR, Ali, "Köy Enstitülerinin İç Yüzü", *Hilâl*, C.4, S.40, Haziran 1963, s. 13-14.

ÜLGER, Cevat, "Osmanlı Mimarlığı ve Abstre Anlayış", *Diriliş*, C.3, S.3, Aralık 1969, s. 40-46.

YALÇINTAŞ, Nevzat, "Garba ve Garplılışmamıza Bir Bakış", *İslam Düşüncesi*, C.1, S.1, Mart 1967, s. 27-30.

YAZGAN, Mustafa, "Manevi Kalkınmamız ve Diyanet İşleri", *Haksess*, Yıl: 5, S.50-51, Şubat-Mart 1969, s. 1-2.

YETİK, Zübeyir, "Batılılaşmak", *Hilâl*, C.4, S.48, Aralık 1964, s. 20-21.

YÜZENDAĞ, Ahmet, "Toplum Kalkınması ve Din Adamlarımız" *İslam Medeniyeti*, Yıl: 2, S.21, Temmuz 1969, s. 17-18.

ZAFİR, Halil, "Hakikat Işığında Meseleler", *Hilâl*, C.7, S.83, Temmuz 1968, s. 10-12.

ZENGİN, Bahri, "Aldatmalar", *Hilâl*, C.5, S.50, Mart 1965, s. 25.

ZORLUTUNA, Halide Nusret, "Dini Eğitim", *Hilâl*, C.3, S. 26, Nisan 1962, s. 17.

Extended Abstract

After its emergence as an ideological prescription to salvage a state in crisis, Islamism in Turkey has gone through various stages since the last decades of the Ottoman Empire. During the single-party period, it had to withdraw from the political sphere. Following the coming of the Democrat Party (DP) to power, Islamist actors expressed themselves mostly through cultural issues while their capacity of political impact remained limited. It was, however, the ideological crystallization in the 1960s that became the political and cultural turning point for Islamism in Turkey.

There are a series of national and international political factors that influenced the Islamist intellectuals in the 1960s. Anti-colonial struggles and the attempts led by Saudi Arabia to establish “Islamic Union” are the most salient international developments. The efforts of Turkish Islamists to expand the boundaries of the bipolarity merged with their hopes about the recently liberated ex-colonies. The idea of gathering Islamic countries, primarily those which were newly founded, under the same banner was conceived of as the salvation from the burden of having partaken in the Western front, and accordingly, as a new channel for anti-Communism and the conventional anti-Western sentiments. On the local/national level, the concerns about “social awakening” that were crystallized with the working-class movement and the political mobilization of students were decisive, and that prevented the Islamist authors of the time from breaking away from the reactionary line of nationalism-conservatism.

In its broad contours, Islamism followed a strategy with the dimensions. The first one was maintaining the connection with the strongest center-right actor by remaining under the umbrella of the right-wing politics. The second dimension was preventing the transformation of differences of views and opinions into internal conflicts and establishing new partnerships especially on cultural-literary grounds through publishing. Withing this general framework, a large segment of Islamist groups chose to support DP in the 1950s and Justice Party (AP) in the 1960s against Republican People’s Party (CHP), and situated themselves within the political spectrum by assuming the etiquette of “right”. On the other hand, they preferred to organize around various Islamist magazines and newspapers, discuss Islamic issues, and interfere in the political agenda. In addition to providing information about the main titles of Islamist

debates, Islamist periodicals of the period are also of importance regarding the projection of the abovementioned strategy on the practical level. Some of these publications focused on the history of Islam, parables, and news and opinions on religious life while some others include cultural and day-to-day political issues. The subjects shared by all periodicals are Islam, the life of the prophet, morality, abstinence from bad habits, religious advice for children and youth.

It cannot be denied that Islamist journals had relatively diverse cadres of authors in the 1960s. There were publications dominated by the allegedly second generation of Islamist intellectuals as well as publications contributed by religious officials and unofficial religious leaders in this period. For instance, *İslam Düşüncesi*, owned by İhsan Babalı, and *Diriliş* directed by Sezai Karakoç can be placed under the first category. Both journals yielded a meeting ground to Islamist intellectuals while they also enriched the Islamist literature. The Islamist audience became familiar with the translated criticisms of modernity and positivism in Western philosophical pieces penned by authors such as T. S. Eliot, Paul Hazard, Kierkegaard, John Perse in journals, particularly *Diriliş*. *Hakses* (1965) whose editorial director was İsmail Coşar, the former president of the Federation of Religious Officials in Turkey, falls within the second category. Particularly muftis, muezzins, and other *Diyanet* officials wrote in *Hakses*. Graduates of *İmam Hatip* schools and Islamic Institutes through publications started publications, respectively *İslam'ın İlk Emri Oku* (1961) and *Tohum* (1963) on the one hand, and *İslam Medeniyeti* (1967) on the other, in order to take part in cultural and political discussions. One comes across Islamist authors, religious officials, writers known for their nationalist identity and even politicians from AP including M. Şevki Eygi, Hasan Basri Çantay, Muhammed Hamidullah, İsmail Kazdal in publications such as *Yeni İstiklâl*, *Sebilürreşad*, *Büyük Doğu* and *Hilâl*. Also, the representatives of nationalist associations who depict Islam as an antidote against Communism were published in these journals. These circumstances showcase the extent to which Islamism and the nationalist-conservative politics were intertwined with each other in the 1960s.

This study thematically examines the major socio-political discussions published in Islamist journals throughout the 1960s. Islamism of that period defined itself within the right-wing political spectrum and, by remaining within the range of that spectrum, aimed to reconstruct "what is national" along with the priorities of Islamic motives. This research particularly focuses on the trajectory of Islamism's alliances with the right-wing politics. Another argument is that the emphasis of Islamism on "ummah" stems from a geostrategic-pragmatic plane rather than being the result of the internalization of an extra-national form of belonging. In addition, this work also analyzes "development" as one of the prominent concepts of that era and the course in which the term of "spiritual development" emerged. Lastly, this study looks at the prescriptions, which involve the fields of literature and art, of Islamist authors in their endeavor to respond the left's efforts to build cultural hegemony.